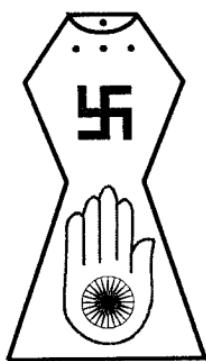

कथा अंजनासुताचौ (हनुमान)

* लेखिका *

प्रा. सौ. भूपाळी दर्यापूरकर

ॐ

* काव्यरचना *

“ शामकेसरीतनय ”

प्राचार्य भूपाल दर्यापूरकर

ॐ

* परामर्शक *

प्रा. डॉ. राजेंद्र बीडकर

भारत राष्ट्र महान

ऋषभपुत्र भरताचे (भारत राष्ट्र महान)

ऋषभादि चोवीस जिनांचे

करु सुमंगल गान ।

रंग पाच नि पंचपरमेष्ठी

सर्वाना दे आशिष,

विश्वशांतिस्तव झुकवृ

पवित्र ध्वजाला इषीष

जिनध्वनी नि जैनसंस्कृती

सर्व जगा वरदान

मनुष्यजनन्मी धर्म आचर्ल

करु आत्मकल्याण

हवे आहेत आज हनुमान

किती घपले किती धोके, किती चोन्या किती दरोडे

भ्रष्टाचार हत्या आत्महत्या, हरण अपहरण लाललुचपत

बूथ कॅपचरिंग गुंडागर्दी

उल्फा बोडो आतंकवादी

माजविती खूप बरबादी, दूरदर्शन वर्तमानपत्रे,

घरिदारी बाजारात, चर्चितात हेच विषय,

बाकी सर्व कुठे गायब ?

नाही जीवनमूल्ये जिवंत

अहिंसासत्य सर्व अर्धमृत, कसे हो हे बेकार चित्र,

नाही कोणी खरे परस्परमित्र, दिसते आहे विचित्र चित्र

आहेत कैकेयीरावण सर्वत्र

बोडखे पर्वत कोरड्या नद्या सर्वत्र

चेहरे लोकांचे कोरडे मनोवृत्ती विचित्र, अपेक्षा मात्र, असावे मन पवित्र

हवी आहे यासाठी रामहनुमानी वृत्ती

महावीर बुद्ध गांधी - अहिंसावृत्ती

हनुमान कामदेव होते

पुण्यकर्म उदयाने अत्यंत सुंदर रूप धारण करणाऱ्या जितेन्द्रिय सत्पुरुषाला कामदेव म्हणतात. चोवीस तीर्थकरांच्या काळात चोवीस कामदेव होतात. त्यांचे सौंदर्य अनुपम असते.

काम शब्दाने विकारी भाव प्रदर्शित होतात. या विकारी भावांनी पुरुष स्त्रीच्या शरीराकडे तसाच आकर्षित होतो, जसा पतंग ज्योतिकडे आकर्षित होतो. बाहुबलीला चोवीस कामदेवांमध्ये आद्य स्थान आहे. कामदेवांच्या यादीत हनुमानाचेही नाव आहे, पण ते मुनिसुव्रतनाथ तीर्थकराच्यावेळी झाले. बाहुबली आदिनाथांचे सुपुत्र होते. हे कामदेव, जिनदेव आणि जिनशासनाचे परमभक्त असतात. त्यांचे अनुपम सौंदर्य स्त्रियांच्या (रमणी) मनाला मुग्ध करत असते. सौंदर्याचा सागर असूनही त्यांची मनोवृत्ती गृहस्थ जीवनात परनारीला मातेसमान मानणारी असते. अनगार धर्मामृतात म्हटले आहे की अनेक रूपवान सुन्दरींना आकर्षित करून त्यांच्या मनात तीव्र इच्छा निर्माण करणारे पुरुष जितेन्द्रिय सत्पुरुष असतात आणि स्वतःला निर्विकार ठेवतात अशा जितेन्द्रिय महामानवाला कामदेव म्हणतात.

हिंदू पुराणामध्ये रामभक्त हनुमान हा वानर होता असे म्हटले आहे. जैनग्रंथात तसे नाही. जैनग्रंथात हनुमानाला पुरुषपर्यायवाला मानले आहे. पवन (वायू) आणि अंजनापासून झालेला हनुमान विद्याधर, प्रतापी, पुण्यवान, व चरमशरीरी होता. त्याच्या ध्वजामध्ये वानराचे चिन्ह होते म्हणून त्यांना 'कपिध्वज' म्हटले जाई. त्यामुळे त्यांच्याबाबतीत वानर ह्या शब्दाचा प्रयोग केला जातो. वानरध्वजाच्या वंशात उत्पन्न झाल्यामुळे त्यांना वानरवंशी म्हणतात. पण होते ते पुरुषच किंवा महामानवच. तसेच ते अनेक विद्यांचे स्वामी पुरुषरत्न होते.

कथा हनुमानाची शांती देणारी

चला मुलांनो, जाऊ या बागेत
बसू या तिथे झाडांच्या छायेत
मिळे तिथे शांतता, नको राहणे या दुनियेत
घालवू थोडा वेळ, निसर्गाच्या दुनियेत
आहेत तिथे छान छान गुलाबाची फुले
जशी आहात तुम्ही प्रसन्न निरागस मुले
देते गुलाबाचे प्रफुल्लित फूल प्रसन्नता
लावते विसरायला या दुनियेतील व्यस्तता
आहे कथा अंजनासुताची देणारी शांतता
करते ती निर्माण प्रत्येकाच्या जीवनात निर्मलता
आहे म्हणून ही कथा, गुलाबाचे फूल
छ्या वास त्याचा, होऊ या शरीर नि मन प्रफुल्लित

कथा अंजनासुताची (हनुमान)

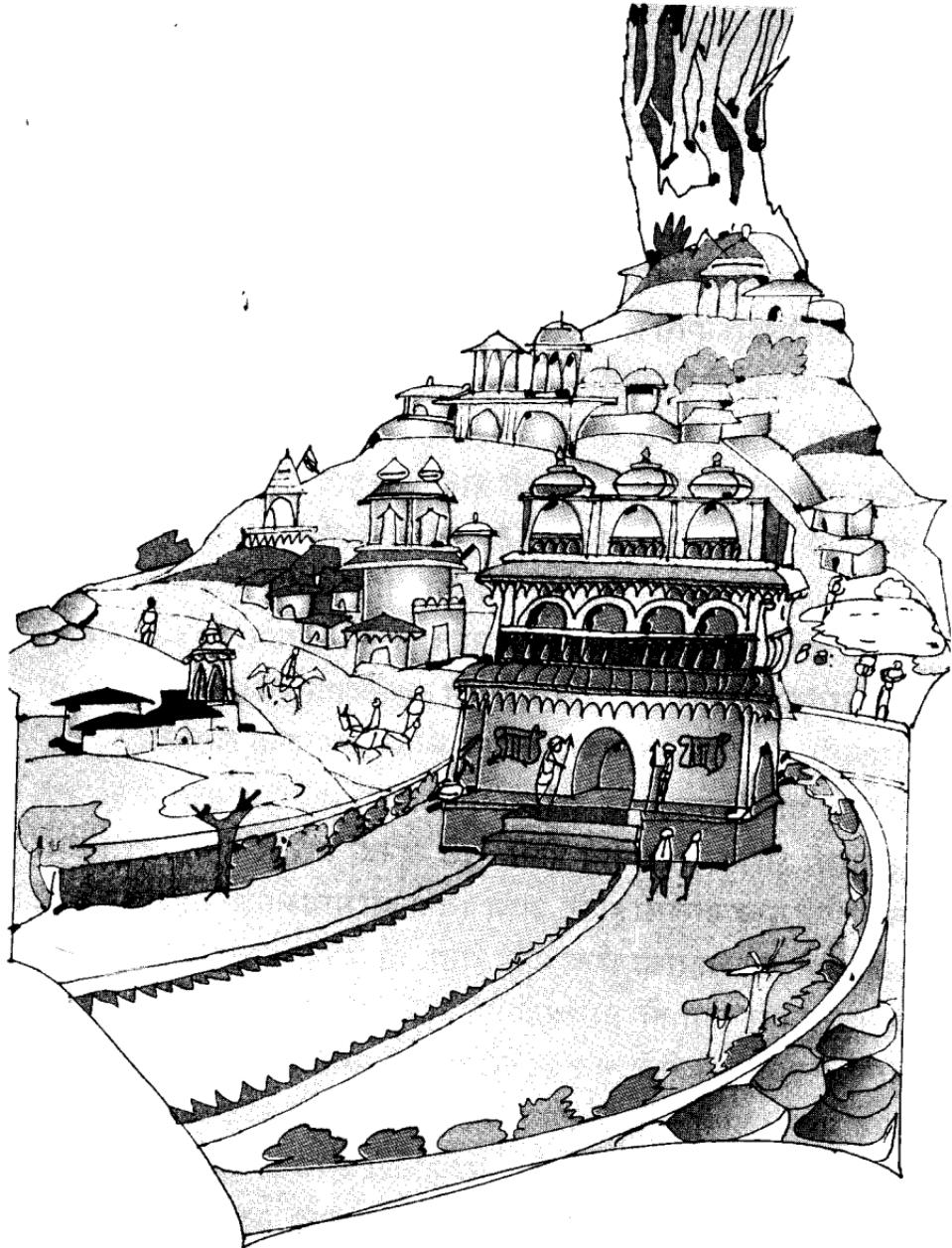
राजा प्रल्हाद - राजा महेंद्र भेट -

भरतक्षेत्रात आदित्यपूर नावाचे नगर होते. ते नगर अतिशय सुंदर होते. आदित्यपूर नगरी विशाल व वैभवसंपन्न होती. उंच उंच महाल, मंदिरे व प्रचंड वाढ्यांनी ही नगरी गजबजली होती. महालांवरील व मंदिरावरील नक्षिकाम या नगरीच्या सौंदर्यात भर घालीत होते. आदित्यपूर नगराचे लोक अतिशय सुखी व समाधानी होते. प्रल्हाद शूर, वीर व कर्तवगार होता. तो आपल्या प्रजेला सुखी ठेवण्याचा नेहमीच प्रयत्न करायचा.

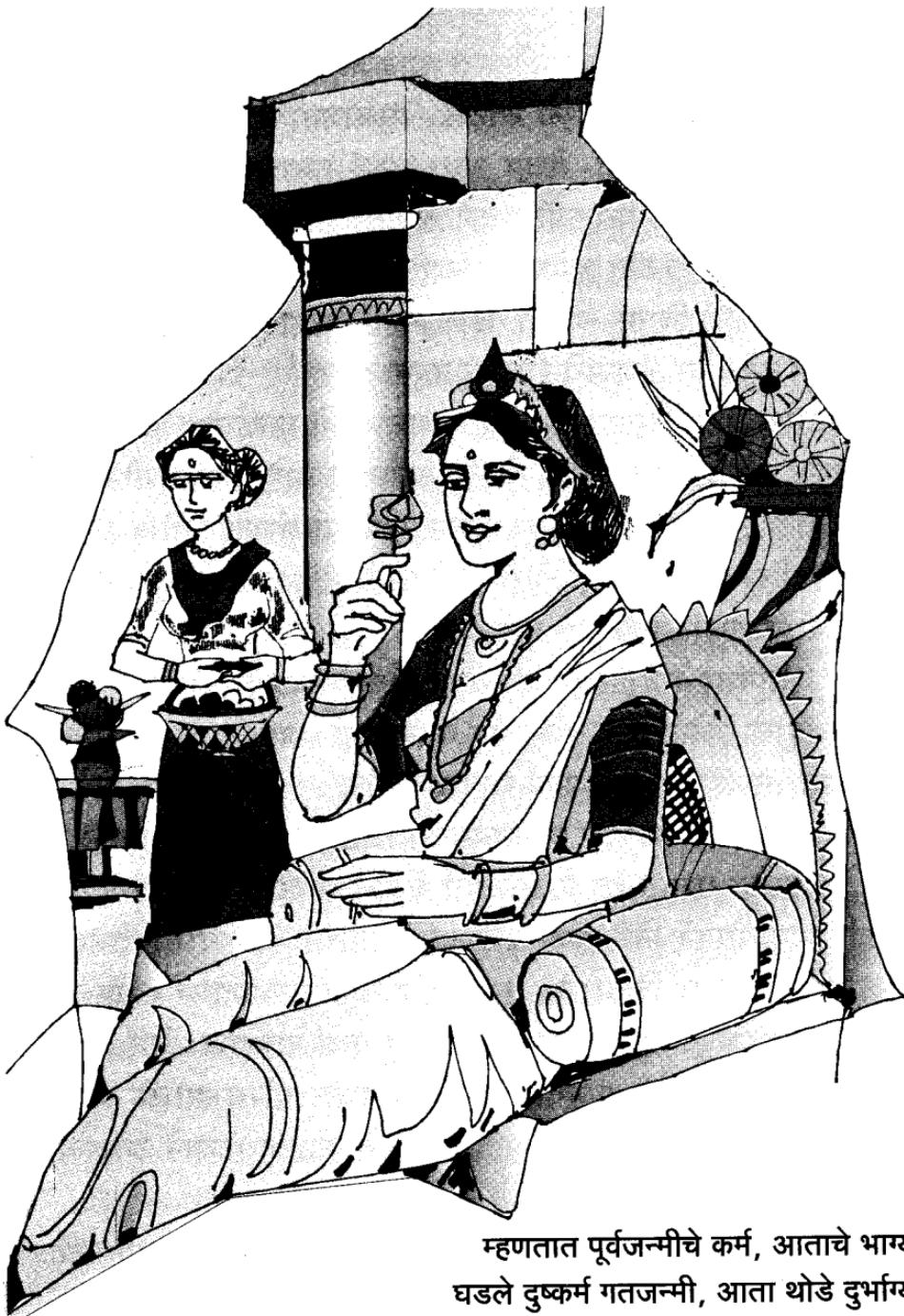
त्याच्या राणीचे नाव केतुमती होते. ती अतिशय सुंदर कोमल होती. अशा राणीच्या पोटी पवनकुमाराचा जन्म झाला. पवनकुमाराने निरनिराळ्या विद्यांचे अध्ययन केले. तो त्या विद्यांमध्ये पारंगत झाला. तो पराक्रमी, रूपवान व गुणवान महणून ओळखला जाऊ लागला.

याच भरतक्षेत्रात दक्षिण-पूर्वेला दंती नावाचा पर्वत होतां. त्या पर्वताची शोभा अवर्णनीय होती. तेथे अनेक सरोकरे होती. ती सरोकरे कमळांनी गच्च भरलेली होती. अशा पर्वताच्या पायथ्याशी महेंद्रपूर नावाचे शहर होते. या शहराचा राजा महेंद्र होता. तो सत्पुरुषांचा आदर करणारा होता. सत्पुरुषांना तो आश्रयही देत असे. तो विवेकी होता. तो दयाळू होता. त्याच्या राणीचे नाव हृदयवेगा होते. त्यांना अंजना नावाची एक गोड मुलगी होती. ती अतिशय रूपवती होती. त्याचबरोबर गुणवतीही होती. तिच्यावर श्रेष्ठ अशा जैन संस्कृतीचे संस्कार झाले होते. तिला उच्चप्रकारच्या कला व शास्त्रांचे शिक्षण दिले होते. धर्मावर तिची अढळ श्रद्धा राहावी यासाठीही प्रयत्न झाले होते. त्यामुळे तिच्या जीवनाचे कल्याण होईल असे सर्वांनाच वाटत होते.

अंजना विवाहयोग्य झाली. ती तारुण्याने फुलून गेली. ती अतिशय

आहे सुंदर भव्य राजवाडा, राहतो त्यात प्रलहाद महाराजा
आहे तो वानरवंशाचा प्रतीक, संस्कृतिसभ्यताधर्माचा संरक्षक

म्हणतात पूर्वजन्मीचे कर्म, आताचे भाग्य
घडले दुष्कर्म गतजन्मी, आता थोडे दुर्भाग्य
होती अंजना सर्वांगसुंदर सर्वोपरिसुंदर,
लागली दृष्ट, सहला विरह, या अनिष्टाला धर्माचा आधार
केले प्रायश्चित्त, आली व्यक्तित्वाला निखार, झाली महामानव हनुमानाची माता
केले रावणीप्रवृत्तीला त्रिफळाचीत, झाली रामीप्रवृत्तीची त्राता

तेजःपुंज दिसत होती. राजा महेंद्राला काळजी वाटू लागली. योग्य वर शोधायला हवा असे त्याला वाटले. याबाबतीत राजाने आपल्या मंत्र्याबरोबर चर्चा केली. तेव्हा अमरसागर नावाचा मंत्री म्हणाला, ‘आपल्या कन्येसाठी पराक्रमी रावण चांगला राहील, किंवा रावणाची दोन मुले आहेत. इंद्रजीत व मेघनाद अशी त्यांची नावे आहेत. दोघांपैकी एकाशी अंजनेचा विवाह लावता येईल. महाराजा हा विचार आपल्याला आवडला नसेल तर अंजनाचे स्वयंवर करता येईल.’

महापंडित असणारा सुमति नावाचा मंत्री म्हणाला, ‘महाराज ! रावणाला अनेक राण्या आहेत. तो खूप अहंकारी आहे. शिवाय तो वयाने बराच मोठा आहे. असा पुरुष वर म्हणून आपल्या अंजनेला योग्य होणार नाही. इंद्रजित व मेघनाद या दोघांचे पुढे पटले नाही तर ते राजकुमारीच्या दृष्टीने योग्य होणार नाही असे मला वाटते.’

त्यानंतर संदेहपरांग नावाचा मंत्री म्हणाला, ‘महाराजा ! आदित्यपूरचे राजे प्रल्हाद यांचा पुत्र पवनकुमार (वायुकुमार) आपल्या राजकुमारीसाठी वर म्हणून खूप चांगला राहील’.

राजा महेंद्रालासुद्धा पवनकुमार सर्वश्रेष्ठ वर होईल असे वाटले.

एकदा राजा महेंद्र कैलासगिरी येथील मंदिरांचे दर्शन करण्यास गेला. योगायोगाने तिथे राजा प्रल्हादाशी त्याची भेट झाली. दोघांनी एकमेकांचे कुशल विचारले. राजा महेंद्र राजा प्रल्हादाला म्हणाला, ‘आपल्याला भेटून खूप आनंद झाला. परंतु मला मात्र एक चिंता लागून राहिली आहे. माझी मुलगी अंजना लग्नाला योग्य झाली आहे. तिच्यासाठी योग्य मुलाच्या शोधात मी आहे. माझ्या मंत्र्याने आपल्या पवनकुमाराचे नाव सुचविले आहे.’

यावर प्रल्हाद महेंद्राला म्हणाला ‘मित्रा, मी सुद्धा पवनकुमाराच्या लग्नाचा विचार करतो आहे. मला पवनकुमारासाठी अंजना पसंत आहे.’ ज्योतिषाला विचारून दोन्ही राजांनी विवाह सोहळ्याचा मुहूर्त निश्चित केला. तो तीन दिवसानंतरचा होता.

आहे पवित्र कैलासगिरी मंदिर, गेले दर्शनाला प्रलहाद महेंद्र
झाली भेट क्षेमकुशलवार्ता , पण होता तो प्रसंग भविष्य सांगणारा
झाली मुहूर्तमेढ कैलासगिरीवर, पवनअंजना विवाहाची सुखकर

पवनकुमार अंजनेला पाहण्यासाठी उत्सुक -

पवनकुमाराने अंजनेच्या रूपसौंदर्याची किर्ती ऐकली होती. तिला बघण्याची तीव्र इच्छा त्याला सतावू लागली. त्याला काही केल्या चैन पडेना. काही तरी उपाय शोधून काढलाच पाहिजे. शेवटी पवनकुमाराने आपल्या प्रहस्त नावाच्या मित्राला बोलाविले. दोघांनी मिळून एक बेत ठरविला.

सूर्य मावळत होता. देवळांची शिखरे मावळतीच्या उन्हात चकाकू लागली. गाईगुरे, पक्षी आपापल्या घराकडे परतू लागले होते. पवनकुमाराचे मन अंजनेला पहाण्यासाठी ओढ घेऊ लागले. रात्र झाली, काळोख पसरला परंतु पवनकुमाराच्या मनात आनंद फुलला होता. कारण तो व त्याचा मित्र प्रहस्त विमानात बसून गुपचूप अंजनेला पहाण्यास निघाले. पवनकुमार विद्याधर होता. त्या काळात विद्याधरांना विद्येच्या सहाय्याने विमान, महाल वर्गैरे तयार करता येत असे. पवनकुमार व प्रहस्त अंजनेच्या महालात येऊन पोहोचले. अंजनेची खोली महालाच्या मध्यभागी होती. त्यांनी आपले विमान लपवून ठेवले. ते दोघेही अंजनेच्या खोलीबाहेर खिडकीजवळ थांबले. त्यांना आतील सर्वकाही दिसत होते. अंजनासुंदरी पलंगावर बसली होती. तिच्या मैत्रिणी तिची चेष्टा-मस्करी करण्यात दंग होत्या. सख्या चेष्टा करीत असल्यामुळे अंजना लाजून खाली पहात होती. पवनकुमाराने तिचे रूपलावण्य पाहिले. जसे ऐकले होते तसेच ते होते. तितक्यात अंजनेची अगदी जवळची सखी वसंतमाला अंजनेजवळ आली. तिने पवनकुमाराची खूप प्रशंसा केली. त्याचे राजबिंडे रूप, त्याचे शौर्य, व पराक्रम याविषयी वसंतमाला भरभरून बोलत होती. ते ऐकून मिश्रकेशी नावाची मैत्रिण अंजनेजवळ आली व म्हणाली, ‘अगं, ही वायुकुमाराची उगीच्या स्तुती करीत आहे. तुझा विवाह पवनकुमाराएवजी विद्युतप्रभाबरोबर ठरला असता, तर खूप चांगलं झालं असतं. ‘विद्युतप्रभ अत्यंत विनयी, गुणवान, रूपवान व पराक्रमी आहे. विद्युतप्रभ काही

वर्षानंतर संसाराचा त्याग करून दीक्षा घेणार आहे. महाराजांना असे कुणीतरी सांगितले. म्हणून महाराजांनी तुळा विवाह विद्युतप्रभाबरोबर ठरविला नाही.’

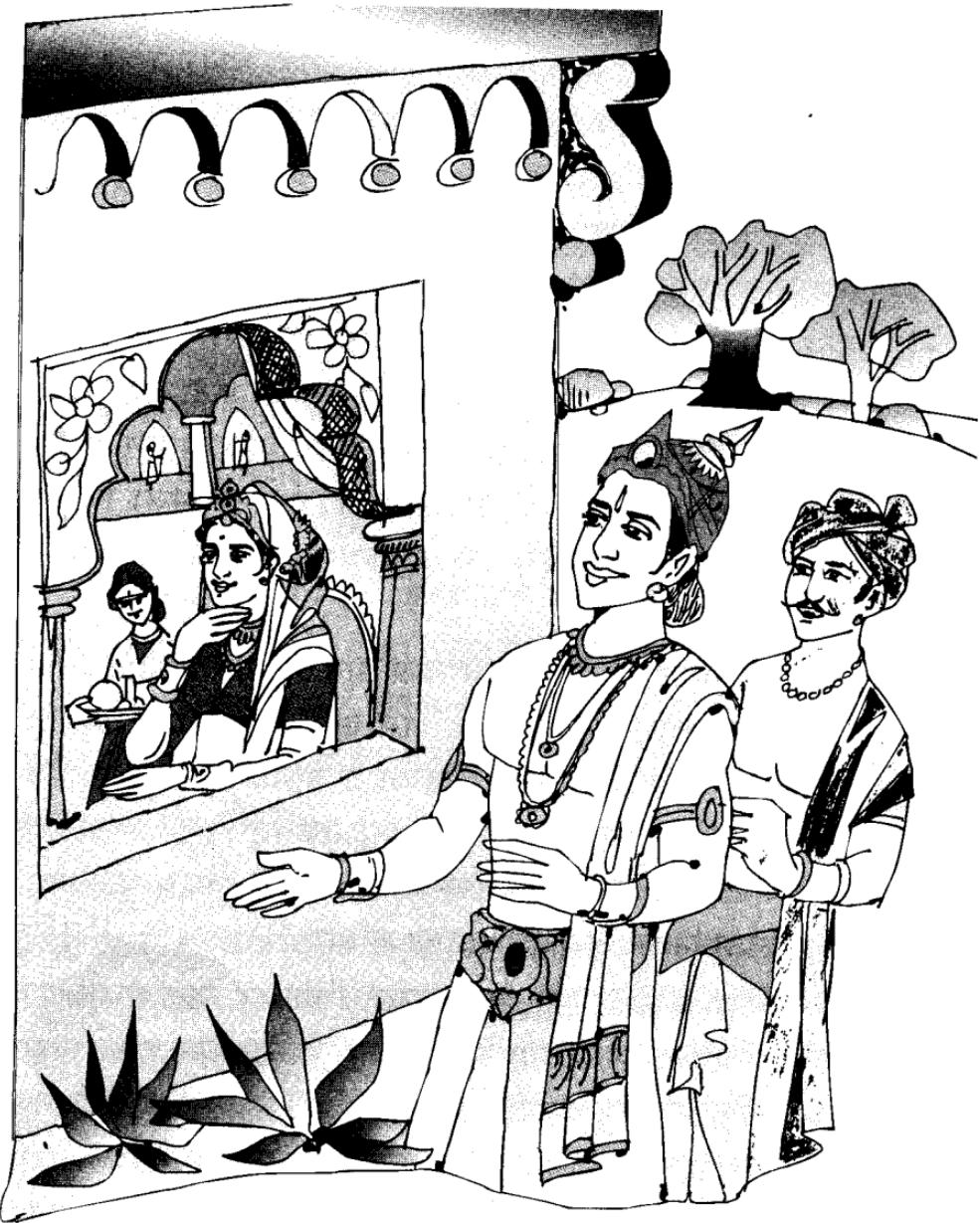
‘क्षुद्र पुरुषाबरोबर जास्त दिवस सहवासात राहण्यापेक्षा विद्युतप्रभासारख्या पुरुषाच्या संगतीत थोडे दिवस रहाणे केव्हाही चांगले नाही का?’ यावर अंजना काहीच बोलली नाही. गप्प बसून राहिली.

पवनकुमार व त्याचा मित्र प्रहस्त लपून बसले होते. त्यांनी सर्व बोलणे ऐकले. पवनकुमार अतिशय संतप्त झाला. पवनकुमार रागाने मित्राला म्हणाला, ‘प्रहस्ता, तलवार काढ. ह्या अंजनेला तिच्या होणाऱ्या पतिची निंदा आवडते. ती आपल्या पतीचा अपमान सहन करते म्हणजे ५५?’

पवनकुमाराचा मित्र पवनकुमाराला शांत करण्याचा प्रयत्न करीत होता. प्रहस्त म्हणाला, ‘नाही कुमार, असे करणे पाप आहे. जीवाची हत्या करणेच पाप आहे. त्यातही स्त्रीहत्या व बालहत्या करणे म्हणजे निंद्यकृत्य करणे होय. तेव्हा असे काहीही करु नकोस. म्हणून जेव्हा राग येतो तेव्हा णमोकार मंत्र म्हणावा. रागात कोणताही निर्णय घेऊ नये. शांततेने घेतलेला निर्णय केव्हाही चांगला असतो.

आजच्या काळात खून, मारामाऱ्या, स्त्रियांवर अत्याचार सर्वांस केले जातात. रागाच्या भरात माणूस कोणताच विचार करू शकत नाही आणि नको ते कृत्य करून बसतो. आपले राष्ट्रपिता महात्मा गांधीजीचेच पहा ना. त्यांनी इंग्रजांविरुद्ध लढा शस्त्र हातात न घेता शांततेने दिला.

वरील प्रसंगातील पवनकुमाराचा राग स्वाभाविक वाटतो. माणूस स्वतःची निंदा, अपमान सहन करू शकत नाही. त्यातून मग गैरसमज निर्माण होतात. त्याची फळेही माणसाला भोगावी लागतात. म्हणूनच मनुष्याचे रागावर नियंत्रण असणे आवश्यक असते. रागाच्या भरात पवनकुमाराने अंजनेविषयी गैरसमज करून घेतला.

कितीही वीरपुरुष प्रभावी, पण किती मोहमाया प्रभावी
वाटले पाहावे विश्वसुंदरीला, अंजनेला, वाटले पवनकुमाराला
झाला अधीर म्हणाला प्रहस्ताला, गेला विमानाने पाहण्या अंजनेला
होत्या सखी कुमारांचे वर्णन करीत, अंजनेला लाजरी करीत
उलटसुलट वर्णन, ऐके पवन, झाला निराश क्रोधिष्ठ,
जावे धावून वाटे, बोलला प्रहस्त, नको धावू हाच बाका प्रसंग,
विरह कथा प्रारंभ, नको नको ती, असा विचारारम्भ

मित्र प्रहस्ताच्या बोलण्यामुळे पवनकुमार थोडा शांत झाला. परंतु त्याच्या मनात अंजनेविषयी रागाची व तिरस्काराची अढी बसली. ते दोघे महालातून गुपचूप बाहेर पडले. सैन्य व वरात महेंद्रपूरला आली होती. पवनकुमाराने सैन्याला परत फिरण्याची आज्ञा दिली. सामानाची आवराआवर सुरु झाली. सर्वजण आदित्यपुरला निघाले. राजा महेंद्राला ही बातमी कळाली. सर्व नगरात ही वार्ता कळाली. सारेच दुःखी झाले. अंजनेस सुद्धा ही बातमी समजली. ती भोवळ येऊन जमिनीवर कोसळली. तिची मूळ्या दूर करण्यात आली. ती शोक करू लागली. काही क्षणापूर्वी आनंदसागरात डुंबणारी अंजना अतिशय दुःखी झाली होती. कर्मामुळेच असे घडत असते. क्षणात हासू तर क्षणात आसू. असे या संसारात सतत चालले असते. नेहमी उत्तम आचरण ठेवावे. चांगल्या आचरणासाठी विचारसुद्धा उत्तम ठेवावे लागतात. त्यासाठी आचार्यांनी धर्माचा आश्रय द्यायला सांगितला आहे.

राजा महेंद्र व मंत्री राजा प्रल्हादाकडे आले. राजाने पवनकुमाराला बोलावून घेतले. राजा प्रल्हादाने त्याला समजाविले. त्यामुळे पवनकुमार विवाहास तयार झाला. रात्रीनंतर परत पहाट फुलावी त्याप्रमाणे दुःखानंतर सुखाची पहाट उगवली होती. थोरांचा आदर केला पाहिजे म्हणून पवनकुमाराने विवाहाला होकार दिला होता. विवाहानंतर अंजनेचा त्यागच करायचा; तिला जीवनभर दुःख द्यायचे असा विचार पवनकुमाराने केला होता. अंजना व पवनकुमारचा विवाह थाटामाटात पार पडला. राजा महेंद्राने सर्वांचा यथायोग्य आदरसत्कार केला. राजा प्रल्हाद आपल्या सुनबाईला घेऊन आदित्यपुरला परत आला. नववधू अंजनेचे स्वागत आदित्यपुरला अतिशय उत्साहाने झाले.

पवनकुमाराने ठरविल्याप्रमाणे अंजनेचा त्यागच केला. तो अंजनेजवळ कधीच गेला नाही. एक शब्दही तिच्याशी बोलला नाही. पवनकुमाराच्या अशा वागण्याने अंजना खूप व्याकुळ झाली. ती नेहमीच

विवाहसोहळा प्रवनअंजनेचा

प्रल्हादपुत्राचा, महेंद्रकन्येचा

उदास असायची. तिच्या मनात सदोदित पतीचाच विचार असायचा. संपूर्ण राजपरिवाराला तिच्याबद्दल वाईट वाटायचे. पण कुणीही काही करू शकत नव्हते. तिने पूर्वी केलेल्या पापांमुळे तिला तिच्या पतीचा विरह सहन करावा लागत होता. तिने कुणाच्या तरी सुखामध्ये अडथळा आणला असावा. म्हणून तिला आता सुख मिळत नसावे असेच म्हणावे लागेल.

राजा वरुण आणि रावण युद्धः-

पुंडरीक नगर होते. त्या नगरीचा राजा वरुण होता. वरुण राजा प्रतापी व शूरवीर होता. त्याची सेनाही तशीच बलाढ्य होती. लंकेला रावण राज्य करीत होता. रावण व वरुणामध्ये वैर उत्पन्न झाले. वरुणासारखा पराक्रमी राजा आपला मांडलिक असावा असे रावणाला वाटू लागले. म्हणून रावणाने वरुणाकडे दूत पाठविला. वरुणाने रावणाचे मांडलिकत्व स्वीकारावे किंवा युद्धास तयार रहावे असे दूताने सांगितले. रावणाच्या पराक्रमाची, त्याच्या साम्राज्याची खूप सुती केली. वरुण राजाने रावणाशी युद्ध करणेच पसंत केले. दूताने रावणाला घडलेली हकिकत सांगितली. रावणाला राग आला, ‘मी एवढा मोठा राजा, तरी वरुणाने माझे मांडलिकत्व नाकारले ?’ रावण अतिशय संतप्त झाला. रावणाने वरुणावर आक्रमण केले. वरुणाच्या पुत्रांनी रावणाच्या बहिणीच्या नवन्याला पकडले व कैदी बनविले. त्याचे नाव होते खरदूषण. युद्ध चालूच राहिले तर वरुण खरदूषणाला कदाचित मारून टाकेल. तेव्हा रावणाने काही काळ युद्ध थांबविले. शिवाय त्यांच्या अधीन असलेल्या अनेक देशांच्या राजांना युद्धासाठी आमंत्रणे पाठविली. राजा प्रल्हादाकडे सुद्धा रावणाचे पत्र आले होते. त्यामुळे राजा प्रल्हाद रावणाला मदत करण्यासाठी जाण्याच्या तयारीस लागला. तेव्हा पवणकुमार वडिलांना म्हणाला, ‘तुम्ही न जाता मी युद्धावर जातो.’ राजाने त्याला युद्धावर जाण्याची परवानगी दिली. पवणकुमार व त्याचा मित्र प्रहस्त सैन्य घेऊन निघाले. जाण्यापूर्वी त्याने आपल्या मातेचा व इतर मोठ्या लोकांचा

आशीर्वाद घेतला. परंतु महालाबाहेर अंजनेला बघून तो अतिशय संतापला. खूप कठोर शब्द बोलून तिच्याकडे तिरस्काराने बघून तिच्यासमोरुन जाऊ लागला. तेव्हा अंजना अतिशय विनयाने म्हणाली, 'नाथ ! आपण परदेशी जात आहात. सर्वांची विचारपूस आपण केलीत. पण आपण माझा त्यागच केला आहे. आता मी कशाच्या आधारावर जिवंत राहू ? त्यापेक्षा मरणच पत्करते .' या बोलण्यावर पवनकुमार खूपच रागावला व कर्कश पणे ओरडला, 'जा, मर मग,' पवनकुमार सैन्य घेऊन निघून गेला.

पवनकुमार-अंजना भेट :-

हळूहळू संध्याकाळ होऊ लागली. मानससरोवराच्या काठी पवनकुमार व सैन्याने मुक्काम केला. सैन्याने तंबू उभारले. पवनकुमारने विद्येच्या सहाय्याने सुंदर महाल बनविला. त्यात कुमार व मित्र प्रहस्त विश्रांती घेत होते. रात्र झाली. रुपेरी चांदणे धरतीला न्हाऊ घालू लागले. पवनकुमाराला काही केल्या झोप येईना. तो व प्रहस्त महालाबाहेर आले. मानससरोवराची शोभा न्याहाळू लागले. तेवढ्यात चक्रवाक पक्षिण व तिचा पती यांचा रात्रभरापुरता वियोग झालेला होता. तिचे ओरडणे हृदयाला वेदना देणारे होते. तिचे ओरडणे पवनकुमाराला अस्वस्थ करू लागले. तेव्हा त्याने मित्राला विचारले, 'अरे ! हा पक्षी असा का आक्रंदत आहे ?' प्रहस्त म्हणाला, 'कुमारा ! ही चक्रवाक पक्षिण आहे. तिचा पतीचा रात्रीपुरता वियोग झाला आहे.' ते ऐकताच पवनकुमाराला अंजनेची आठवण झाली. ही पक्षिण असून आपल्या पतीसाठी इतकी दुःखी झाली आहे. मी बावीस वर्षांपासून अंजनेचा त्याग केला आहे. तिचा राग, द्वेष, तिरस्कार केला. प्रेमाचा एक शब्द आपण तिच्याशी बोलला नाही. तिची काय अवस्था झाली असेल. त्या सर्वाला आपणच जबाबदार आहोत' असे विचार पवनकुमाराच्या डोक्यात घोळू लागले. तो अतिशय दुःखी झाला, व्याकुळ झाला. दुःखामुळे त्याच्या डोळ्यातून अश्रुधारा वाहू लागल्या. त्याला अंजनेला भेटण्याची अनावर इच्छा

झाली चक्रवाक पक्षिण विरह व्यथित, पाहिले पवनाने ते,
झाला तोही व्यथित भेटतो केंव्हा अंजनेला असे झाले त्याला,
त्वरित जाऊ, म्हणाला प्रहस्त मित्राला

झाली. तसे त्याने प्रहस्ताला सांगितले. ‘आता अंजनेला न भेटताच मी युद्धावर गेलो तर मी जिवंत राहू शकणार नाही.’ असेही पवनकुमार प्रहस्ताला म्हणाला. शेवटी गुपचुप रात्री जायचे व अंजनेला भेटायचे असे दोघांनी ठरविले. त्याप्रमाणे ते दोघे विमानाने अंजनेच्या महालात उतरले. पवनकुमार बाहेरच थांबला. प्रहस्ताने वसंतमालेला उठविले. पवनकुमार आल्याचे सांगितले. वसंतमालेने अंजनेला उठविले व सांगितले. पवनकुमार आले आहेत अंजनेचा यावर विश्वासच बसला नव्हता. नंतर पवनकुमार स्वतःच आत आले. दोघेही एकमेकांना भेटले. दोघांच्याही डोळ्यातून आनंदाश्रूच्या सरी कोसळत होत्या. पाप कर्माच्या उदयामुळेच दोघांवर असा प्रसंग ओढवला अशी एकमेकांची समजूत त्यांनी काढली. दोघेही एकरूप झाले. रात्र पटकन संपली. पवनकुमाराला व प्रहस्ताला परत जायला हवे होते. ते दोघेही जायला निघाले, तेव्हा अंजना हात जोडून म्हणाली, ‘नाथ, मला खूप भीती वाटत आहे. माझ्या व तुमच्या भेटीने मला अतिशय आनंद झाला आहे. परंतु तेवढीच भीतीही वाटते आहे. आपण इथे नसताना मी ‘आई’ झाले तर मला जगाला तोंड दाखविता येणार नाही. आपण युद्धासाठी जात आहात. आपण भेटलोत हे आईवडिलांना सांगून जाणेच योग्य होईल.’ पवनकुमार अंजनेला म्हणाला, ‘प्रिये, मी प्रथम तुला न भेटताच गेलो होतो. आता त्यांना सांगून जाण्यास मला संकोच वाटतो. मी युद्धावरुन लवकर परत येतो. तू काळजी करू नकोस. तुला त्रास होऊ नये म्हणून माझी अंगठी व हातातील कडे तुझ्याकडे ठेव.’ एवढे सांगून पवनकुमार व प्रहस्त विमानात बसून निघून गेले.

अंजना संशयाच्या भोवज्यात :-

दिवसामागून दिवस गेले. काही माहिने उलटले अंजनेच्या पोटात गर्भ वाढत होता. तिची कांती तेजोमय झाली होती. ही गोष्ट राणी केतुमतीला कळाली. ती संतापली. अंजनेकडे येऊन राणी तिला वाटेल तसे बोलली.

दीर्घ विरहानंतरचे मीलन, देणारे आनंद नि दुखहरण
आहे मानवी स्वभाव तो, मानव सुख समाधानी होतो.

अंजनेच्या व तिच्या सखीचे म्हणणेही तिने ऐकून घेतले नाही. पवनकुमार तिला भेटून एक रात्र राहून गेला यावर राणीचा विश्वास बसणे शक्यच नव्हते. अंजनेने पवनकुमाराने दिलेली अंगठी व कडे दाखविले. त्यावरुन अंजनेला राणीने 'चोर' म्हणावयास कमी केले नाही. 'आपल्या उच्च कुळाला अंजनेने कलंकित केले आहे.' असे म्हणून तिला माहेरी सोडून येण्याची आज्ञा तिने सारथ्याला दिली. सासूची ही आज्ञा ऐकताच अंजना थरथर कापू लागली. तिला भोवळ आली व ती जमिनीवर कोसळली. सखी वसंतमालेने तिला शुद्धीवर आणले. नंतर त्या रथात बसल्या. अनु महेंद्रपूरला पोहचल्या. सारथ्याने रथ नगराबाहेरच थांबविला. त्यांना सोडून सारथी रथ घेऊन निघून गेला. अंजना अतिशय दुःख करू लागली. वसंतमाला अंजनेला समजाविण्याचा प्रयत्न करीतच होती. रात्र संपली. सकाळ झाल्यानंतर दोघी महेंद्रपूर, पित्याकडे, राजा महेंद्राकडे, आल्या. द्वारपालाने अंजना आल्याची बातमी राजा महेंद्राला दिली. राजा अतिशय खुष झाला. तिचे स्वागत थाटामाटात करण्याची आज्ञा दिली. ती गर्भवती होती. तिला सासरहून हाकलून दिले. कारण सासूच्या मते ती कलंकित होती. हे कळाल्यावर राजा महेंद्रानेसुद्धा तिला हाकलून देण्यास सांगितले. त्यावर महोत्साह नावाचा मंत्री राजाला म्हणाला, 'महाराज ! आपण सर्व माहिती विचारा. अंजनेची धर्मावर श्रद्धा आहे. ती सुशील आहे. ती असे वाईट कृत्य करणार नाही. राजा महेंद्राने मंत्र्याचे म्हणणे ऐकून घेतले. पण राजाचे मन बदलले नाही. विचार पक्का होता. मंत्र्याने त्याचे मन वळविण्याचा आटोकाट प्रयत्न केला. पण कशाचाच उपयोग झाला नाही.

अंजनेचा घनवास :-

अंजनेचा तिच्या वडिलांनी म्हणजे राजा महेंद्राने तिरस्कार केला. अंजना खूपच दुःखी झाली. ती व तिची सखी वसंतमाला दोघी अरण्याकडे जाण्यास निघाल्या. काही तासानंतर त्या एका अरण्यात

पोहोचल्या. नाजुक, कोमल अंजनाची अवस्था खूपच वाईट झाली होती. तिच्या कोमल पायातून रक्त ठिककत होते. तिचे पाय दुखत होते. तिला यापुढे पाऊल टाकणे ही अवघड झाले होते. त्यांनी या अरण्यातच रहावयाचे ठरविले. ते अरण्य दाट झाडझुडप्यांनी व्यापले होते. त्या वनात ताडाची, आंब्याची झाडे होती. वेळी आपल्या सुगंधित फुलांची उथळण करीत होत्या. दोघींनी जंगलात प्रवेश केला. सिंहाची कर्णकठोर गर्जना ऐकू आली. अंजना घाबरली. तिने वसंतमालेला मिठी मारली. वसंतमालेने तिला धीर दिला. थोडे चालल्यानंतर त्यांना एक गुफा दिसली. दोघीजणी तिकडे वळल्या. चालून चालून पाय तर थकलेच होते. पोटात कावळे ओरडत होते. त्या गुफेत आल्या. गुफेत मुनिराज ध्यान करीत होते. दोघींना अत्यानंद झाला. त्यांनी मुनिमहाराजांना नमस्कार केला. त्या तेथेच बाजूला बसल्या.

मुर्नीचे ध्यान संपले. त्यांनी ‘सद्वृद्धिरस्तु’ असा आशीर्वाद दिला. अंजना त्यांना म्हणाली, ‘महाराज ! आपण कुशल आहात ?’ मुनी अमृतमय आवाजात म्हणाले, ‘मुलींनो ! आमचं तर कर्मानुसार सर्व कुशल आहे. सर्व जीव आपापल्या कर्मानुसार फळ भोगतात. कर्माची विचित्रता अशीच असते. राजा महेंद्राने आपल्या लाडक्या निरपराध कन्येला घराबाहेर हाकलून दिलेच ना !’

हे वाक्य ऐकताच दोघींनाही आश्र्य वाटले. मुनी ज्ञानी असावेत. म्हणूनच त्यांना आपली हकिगत लक्षात आली असावी. वसंतमालेने नप्रतेने मुर्नींना विचारले, ‘महाराज ! अंजनेवर असे संकट का कोसळले ?’ मुनी म्हणाले, ‘अंजना या जन्मापूर्वी राजाची पट्टराणी होती. तिला पट्टराणी होण्याचा एकदा गर्व झाला. त्या गर्वातच तिने जिनेंद्र भगवंताची प्रतिमा घरातील मंदिराबाहेर आणून ठेवली होती. त्याचवेळी एक आर्यिका आहारासाठी आलेल्या होत्या. भगवन्ताच्या मूर्तीचा अविनय झालेला पाहून त्यांनी आहार घेतला नाही.’ आर्यिका माताजींनी त्या अज्ञानी

आहे एक गुफा घनदाट जंगलात, आहेत त्यात एक मुनी मग्न ध्यानात आहे ती गुफा इतिहास घडविणारी, महापुरुष हनुमानाला जन्म देणारी

पटूराणीला उपदेश केला. त्या म्हणाल्या की, मी काय सांगते ते नीट ऐक, तू राजाची रूपवान-राणी आहेस. तू त्याची आवडती यणी आहेस. हे तुला सर्व मिळाले आहे ते तू मागील जन्मी पुण्याचे काम केले आहेस म्हणून हा जीव चार गतीत म्हणजेच देवगती, मनुष्यगती, तिर्यचगती व नरकगतीत फिरत असतो. त्यावेळी जीवाला खूप दुःख भोगावी लागतात. पुण्यकर्म केल्यामुळेच मनुष्यजन्म प्राप्त होतो. तू एखादे पुण्याचे काम केले असशील म्हणून तुला मनुष्य जन्म मिळाला आहे. तेव्हा तू असे वाईट कृत्य करू नकोस. जिनेंद्र भगवंताच्या प्रतिमेचा जे अनादर करतात ते अनेक जन्मापर्यंत खूप दुःख भोगतात. आपले वीतराग देव रागद्वेष करीत नाहीत. ते सेवा केली म्हणून प्रसन्नसुद्धा होत नाहीत. परंतु जे लोक जिनेंद्र भगवंतावर श्रद्धा ठेवतात, त्यांना स्वर्गाची प्राप्ती होते. भगवंताची निंदा करणाऱ्यांना नरकामध्ये खूप दुःख भोगावे लागते. म्हणजेच चांगले भाव असेल तर सुख प्राप्त होते. वाईट भाव ठेवले तर मात्र दुःख भोगावे लागते.

आर्थिका माताजींनी पटूराणीला समजावले. नरकातील दुःखाच्या भीतीने पटूराणी खूपच घाबरली. तिने सर्वांची क्षमा मागितली. पूज्य माताजीकडे ब्रतं घेतली. या ब्रतांचे पालन अत्यंत कठोरपणे करण्याचा निश्चय केला. जिनेंद्र भगवंताची प्रतिमा मोळ्या समारंभपूर्वक घरातील मंदिरात आणून ठेवली. समाधिपूर्वक तिने मरण साधले. त्यामुळे तिला स्वर्गाची प्राप्ती झाली. स्वर्गात खूप सुख भोगून तिने राजा महेंद्र व राणी मनोवेगाच्या (हृदयवेगा) पोटी जन्म घेतला. तीच ही अंजना होय. पुण्यकार्य केल्यामुळे राजघराण्यात तिचा जन्म झाला. तिला उत्तम पतीसुद्धा मिळाला. पटूराणी असताना जिनेंद्र भगवंताची प्रतिमा तिने क्षणभर मंदिराबाहेर ठेवली त्या घोर पापाचे फल म्हणून पतीने तिचा बावीस वर्षे त्याग केला. कुदुंबीयांनीही अपराधी ठरविले.' मुनिराजाचे म्हणणे दोघीही अगदी तल्लीनतेने ऐकत होत्या. अंजना मागील जन्मी केलेल्या कृत्याबद्दल पश्चाताप करू लागली. तेव्हा मुनिश्री तिला म्हणाले, 'मुली !

जैनधर्माचे श्रद्धापूर्वक पालन कर. व्रते धारण कर. व्रती लोकांची सेवा कर. तुझे कल्याण होईल.' वसंतमाला विनयपूर्वक महाराजांना म्हणाली, 'महाराज ! हिच्या होणाऱ्या बाळाविषयी सांगावे.' मुनीश्री म्हणाले, 'मुलींनो ! मी आता थोडक्यात अंजनेला होणाऱ्या पुत्राची मागिल काही जन्मांची माहिती सांगतो.

हनुमानाचे पूर्वभव :-

भरत क्षेत्रात मंदिर नावाचे सुंदर नगर होते. त्या नगरात प्रियनन्दी नावाचा एक गृहस्थ राहात होता. त्याच्या पत्नीचे नाव जया होते. त्यांना दमयन्त नावाचा पुत्र होता. एकदा वसंतऋतुमध्ये नगरातील लोक गावाबाहेरील वनात मजा करण्यास गेले. दमयन्तसुद्धा आपल्या मित्रांबोबर वनात गेला. त्या वनात महामुनींचा संघ आलेला होता. मुनींना पाहून त्यांना भक्तिपूर्वक वंदन केले. त्यांनी केलेला धर्मोपदेश ऐकला. उपदेश ऐकल्यानंतर त्यांने व्रत घेतलीत. श्रावकांची व्रते घेऊन त्याने साधूना आहार दिला. शेवटी दमयन्तने समाधि मरण साधले. (समाधिमरण म्हणजे मृत्यूवर विजय मिळविणे.) मरून दमयन्त स्वर्गात गेला. खूप सुख भोगून दमयन्तचा जीव मृगांक नावाच्या नगरीचा राजा हरिचंद व राणी प्रियंगुलक्ष्मीचा सिंहचंद नावाचा मुलगा म्हणून जन्मला. सिंहचंद साधू झाला व समाधिमरण साधीत स्वर्गात देव झाला. पुनः अहनपुर नगरीचा राजा सुकंठ व राणी कनकोदरी यांचा पुत्र झाला. तेव्हा त्याचे नाव सिंहवाहन होते. सिंहवाहन राजा झाला. काही काळानंतर त्यांने दिगंबरी दीक्षा घेतली. मृत्युनंतर सातव्या स्वर्गात परम ऋद्धिधारी देव झाला. तिथे अनेक प्रकारची सुखं भोगून तोच जीव अंजनेच्या पोटी जन्म घेणार आहे. तो याच जन्मामध्ये मोक्षपद प्राप्त करणार आहे. तुझे मोठे भाग्य आहे. तुला होणारा पुत्र शूर, पराक्रमी व अतिशय सुंदर असा असणार आहे. तो देवांकडूनसुद्धा पराजित होणार नाही. काही दिवसानंतर तुझ्या पतीशी तुझी भेट होईल. तेव्हा दुःख करीत बसू नकोस. चांगल्या कामात मन

रमव,’ अशा प्रकारे मुनीश्रीनी अंजनेला उपदेश दिला. दोघींनी मुनींना वंदन केले. मुनिराज तेथून दुसरीकडे निघून गेले.

अंजना पूर्वपापांची निंदा करते :-

आपल्या पूर्व पापांची निंदा करीत व्रत नियमांचे पालन करीत, अंजना वसंतमालेसह गुहेत राहू लागली. मुनिराज त्या गुहेत विराजमान होते. त्यामुळे ती गुहा अत्यंत पवित्र झाली होती. वसंतमाला अंजनेच्या खाण्यापिण्याकडे, सुखसुविधांकडे सतत लक्ष ठेवीत असे. असेच एके दिवशी सूर्यास्ताची वेळ होती. तेवढ्यातच एक प्रचंड व भयानक सिंह त्या गुहेच्या प्रवेशद्वाराशी आला. त्याच्या भयंकर गर्जनेने गुफा व संपूर्ण जंगल हादरून गेले. सिंहाला दारात बघताच आता आपला मृत्यू निश्चित आहे.’ असे अंजनेला वाटले. तिने सिंहाचा उपद्रव संपेपर्यंत आहार घेणार नाही असे ठरविले. दोघीही णमोकार मंत्राचे स्मरण करू लागल्या. त्या गुहेचा मालक एक गंधर्वदेव होता. त्याची रत्नचल नामक पत्नी होती. तिला दोघींची दया आली. त्या दोघींना सिंहापासून वाचंविण्याची पतीला विनंती केली. तत्काळ गंधर्व देवाने विद्येच्या सहाय्याने सिंहाला पळवून लावले. सिंह गेल्यामुळे अंजना व वसंतमाला आनंदी झाल्या. वसंतमाला अंजनाला म्हणाली, ‘सखी ! मुनीश्रीचे वचन कधीही खोटे ठरणार नाही. सिंहाच्या उपद्रवापासून आपले रक्षण झाले. आता तुझा पतीही तुला लवकरच भेटेल. तसेच तुला अद्भूत पराक्रमी असा पुत्र सुद्धा होईल.’ त्यावर अंजना वसंतमालेला म्हणाली, ‘अग वसंता, तू माझ्याबरोबर आहेस. त्यामुळे सर्व कुटुंबीयच माझ्याबरोबर आहेत असे वाटते. हे भयानक जंगल नगरासारखे व गुफा राजमहालासारखी वाटते आहे.’

हनुमानाचा जन्म गुंफेत :-

दिवस जात होते. अंजनेचे दिवस भरत आले होते. तिने वसंतमालेला तिला त्रास होत असल्याचे सांगितले. तिने विविधप्रकारची

होता राजपुत्र हनुमान
जन्म गुहेत, पुण्यवान
काय ही कर्माची कथा
पण होती ही अंजनेची व्यथा,
नाही कौतुक उत्सव महान्
नाही कोणी कराया गुणगान,
होते धैर्य विवेक महान
बनली महान् हनुमानाची
माता महान

रानटी पाने, फुले गोळा केली. त्या फुलांची शय्या तयार केली. काही वेळातच अंजनेने तेजस्वी पुत्राला जन्म दिला. त्याच्या तेजाने सारी गुफा न्हाऊन निघाली. अंजनेने पुत्राला जवळ घेतले. अनु त्याचा पापा घेतला. बाळ तेजस्वी निरागस दिसत होता. पण अंजना थोडीशी उदास होती. एकीकडे ती सुखावलेली होती. ती बाळाला म्हणाली, ‘बाळा ! तू या भयानक अरण्यात जन्मला आहेस. तुझ्या जन्म घरी झाला असता तर मोठा जन्मोत्सव साजरा झाला असता. सर्वांनीच तुझे कोडकौतुक केले असते. सान्यांनीच तुला कुठे ठेऊ नि कुठे नाही असे केले असते. मी दुर्भागी आहे. पूर्वजन्मी केलेल्या कृत्यांमुळे माझ्यावर अशी वेळ आली आहे. मी काहीच करू शकत नाही. ‘बाळा दीर्घायू हो ! ‘एवढाच आशीर्वाद मी तुला देऊ शकते. तुझ्या पुण्यप्रभावामुळे आजपर्यंत मी जीवंत राहिले आहे.’ वसंतमालेने अंजनेची समजूत काढली. ती अंजनेला म्हणाली, ‘सखी, जरा बाहेर येतेस? अग, बाहेर बघ बाळाचा जन्मोत्सव साजरा होत आहे. वारा सनई वाजवितो आहे. झाडावेलींची पानेफुले नृत्य करीत आहेत. सृष्टीने सगळीकडे हिरवेगार गालिचे पसरले आहेत. त्या हिरव्यागार गालिच्यांवर सर्व छोटे मोठे प्राणी वैर विसरून बागडत आहेत. जणु आनंद साजरा करीत आहेत.’ तरीही अंजना हुंदके देत रडतच होती.

काही वेळानंतर वसंतमालेने आकाशातून एक दैदीप्यमान विमान उतरत असलेले पाहिले. परत काही तरी संकट आले की काय असे दोघींना वाटले. त्यामुळे दोघी खूपच काळजीत पडल्या व रडू लागल्या. तो आवाज ऐकून प्रतिसूर्य नावाचा विद्याधर व त्याची पत्नी दोघेही गुफेत आले. विद्याधर अतिशय दयाळू व धर्मात्मा होता. वसंतमालेने त्यांचे स्वागत केले. बसायला सांगितले - त्या दोघींना एकट्याच पाहून विद्याधर खूप आश्र्य चकित झाला होता. भयानक अरण्यात रहाण्याचे कारण विचारले. वसंतमालेने अंजनेचा परिचय करून दिला. घडलेल्या सर्व गोष्टी त्यांना सांगितल्या. तेब्हा विद्याधर म्हणाला, ‘अरे, ही अंजना माझी भाची आहे.

चालले विमान प्रतिसूर्याचे, हनुमानमाता अंजनेच्या मामाचे
खेळता खेळता पडला हनुमान, खाली असणाऱ्या शिळेवर
होते त्याचे शरीर वजासम, झाले शिळेचे तुकडे तुकडे
होता हनुमान खेळत हसत, धास्तावले सर्व झाले चिंतित

मी हनुरुह द्वीपाचा स्वामी आहे. राजा चित्रभानु व राणी सुंदरमालिनीचा मी पुत्र आहे. माझे नाव प्रतिसूर्य आहे.’ भाचीला पाहून व तिची करुण कहाणी ऐकून त्याच्या डोळ्यातून अश्रूधारा वाहू लागल्या. मामाची भेट होताच अंजनेच्या डोळ्यातून अश्रू वाहू लागले होते.

अंजनेचे मामा प्रतिसूर्य व अंजनेची भेट :-

अंजनेचे मामा हनुरुहसद्विपाचे राजा प्रतिसूर्य होते. त्यांनी अंजनेला आपल्याबरोबर येण्यास तयार केले. अंजनेने मुलाला घेतले आणि आपल्या सखीसह ती विमानात बसली. बाळाला व दोघींना जाताना पाहून सारे वन जणु उदास झाले. वनातील हरिण, ससा वैगरे प्राणी दुःखी झाले. त्या सर्वांनी निरोप दिला.

विमान आकाशमार्गे चालले होते. अंजनेच्या मांडीवर बाळ खेळत होता. विमानाला बाहेरच्या बाजूला रंगीबेरंगी झालरी लावल्या होत्या. झालरींना रत्ने लावली होती. वारा आला की ती रत्ने हालत. ऊन्हामुळे ती चमकत सुद्धा. हनुमान खेळत होता. आपले हातपाय हलवीत होता. इतक्यात त्याच्या डोळ्यांवर रत्नांची किरणे पडली. ती किरणे जिकडून आली तिकडे तो पाहू लागला. त्याला ते पकडावेसे वाटले. म्हणून तो रत्नाच्या दिशेने सरकू लागला. ते पकडण्यासाठी त्याने झेप घेतली. त्याचा तोल गेला. तो खिडकीबाहेर फेकला गेला.

अंजनेने एकदम हंबरडा फोडला. तिचा तान्हुला विमानातून खाली पडला होता. खूप उंचीवरून तिचा लाडका बाळ खाली जमिनीवर पडला होता. एवढ्या उंचीवरून पडल्यामुळे त्याचे काय झाले असेल ही कल्पना. तिच्या मनाला सहन झाली नाही. ते तान्हुलं अंजनेचे सर्वस्व होते. त्याच्या जन्मानंतर तिला जगण्यातील आनंदाचा ठेवा मिळाला होता. अंजना तर बेशुद्धच झाली होती. तिच्या सखीने पाणी शिंपडून तिला शुद्धीवर आणले.

विमान खाली उतरले. सर्वच बाळाला शोधू लागले. सर्वाच्यांव जीवाचे पाणिपाणी झाले होते. हृदये जोरजोराने धडधडू लागलीत. बराच

वेळ शोधल्यानंतर बाळ एका खडकावर दिसला. सर्वच तिकडे धावले. सर्वांनाच आश्चर्याचा धक्का बसला. बाळ आनंदात खेळत होते. त्याचा चेहराही हसरा होता. कशी गंमत झाली असा भावही त्याच्या हसण्यात असावा असे वाटून गेले. तो ज्या खडकावर पडला होता तो खडकच पूटून त्याचे तुकडे तुकडे झाले होते. राजा प्रतिसूर्याने बाळाला नमस्कार केला. अंजनेने त्याला पटकन् उचलून घेतले. त्याचे भराभर पापे घेतले व छातीशी कवटाळले. महाराज प्रतिसूर्य म्हणाले, ‘मुली, याचे शरीर ब्रजासारखे आहे. हा खूपच शक्तीशाली आहे.’ परत सर्वजण विमानात बसले.

बाळाचे नामकरण :-

राजा प्रतिसूर्य सर्वाना घेऊन आपल्या नगरात आला. बाळाच्या व अंजनेच्या येण्याची वार्ता सर्व प्रजेला कळाली. नगरवासी आनंदले. सर्वजण बाळाचा जन्मोत्सव व नामकरण समारोह करण्याच्या तयारीला लागले. शहर शृंगारण्यात आले. तोरणपताका लावण्यात आल्या. रंगीबिरंगी रांगोळ्यांनी अंगणं सजू लागली. वाजंत्री वाजविली जाऊ लागली. स्त्रिया मंगलगीते गाऊ लागल्या. पर्वताच्या गुहेत जन्म घेतल्यामुळे आणि खडकाचे तुकडे तुकडे झाले त्यामुळे त्याचे नाव ‘श्रीशैल’ असे ठेवण्यात आले. हनरुह द्वीपामध्ये जन्मोत्सव साजरा केल्यामुळे पुढे लोक त्याला ‘हनुमान’ म्हणून ओळखू लागले. तो वानरवंशाचा होता, पण वानर नव्हता. या सोहळ्यामुळे अंजनेचा आनंद गगनात मावेनासा झाला. सखी वसंतमालाही आनंदली.

पवनकुमार रावणाकडे :-

पवनकुमार अंजनेला भेटून परत आपल्या सैन्याला घेऊन पुढील मार्ग आक्रमू लागला. काही दिवसातच पवनकुमार रावणाला जाऊन मिळाला. महापराक्रमी पवनकुमार मदतीला आल्यामुळे रावणाला अतिशय आनंद

नाही सोहळा नामकरणाचा अंजनेच्या माहेरी,
नाही पतिपितामातांची हजेरी नामकरण सोहळ्यात,
अंजनेच्या मामांच्या राजवाड्यात,
होता तो दिव्यभव्य पण परक्या राजवाड्यात
होते ते हनुरुहद्वीप मामाचे राज्य, पडले त्यावरून नाव हनुमान

झाला. आणखीही बरेच राजे आपल्या सैन्यासह रावणाला मदत करण्यास आले होते. रावण सर्वाना घेऊन वरुणराजाशी युद्ध करण्यास निघाला. राजा वरुण व रावणामध्ये घनघोर युद्ध सुरु झाले. दोन्हीकडील सैन्य मोठ्या प्रमाणावर धारातीर्थी पडत होते. राजा वरुण व पवनकुमार या दोघांमध्ये द्वंद्व युद्ध सुरु झाले. शेवटी पवनकुमाराने (वायुकुमाराने) राजा वरुणाला जिवंत पकडले. त्याचवेळी वरुणाच्या मुलांनी रावणाच्या बहिणीच्या पतीला खरदुषणाला, पकडले. पवनकुमाराने (वायुकुमाराने) राजा वरुणाला रावणासमोर आणले. नंतर राजा वरुणाने रावणाचे मांडलिकत्व स्वीकारले. खरदुषणालाही वरुणाच्या मुलांनी सोडून दिले.

पवनकुमाराचे शौर्य, चातुर्य व स्वामिभक्ती पाहून रावण खूष झाला. रावणाने त्याला मोठ्या प्रमाणात बक्षिसे दिली. युद्ध संपले होते. त्यामुळे पवनकुमार आता अंजनेस भेटण्यास उत्सुक होता. प्रिय पुत्र विजय प्राप्त करून परत येत आहे, हे कळताच राजा प्रल्हादांना आनंद झाला.

अंजनेच्या शोधात पवनकुमार :-

प्रल्हादाने सर्व नगर शुंगारण्याची आज्ञा दिली. ते स्वतः पुत्राच्या स्वागतासाठी नगराबाहेर आले. पवनकुमाराने आईवडिलांना नमस्कार केला, मंत्री आणि लोकांचे अभिवादन स्वीकारले. नंतर मित्र प्रहस्ताबरोबर अंजनेच्या महालात गेला. परंतु ती तिथे नाही हे पाहून त्याला काळजी वाढू लागली. त्यातच प्रहस्ताने अंजनेची चौकशी केली. त्यावेळी तिला कलंकित ठरवून माहेरी पाठवून देण्यात आल्याचे कळाले. ते सर्व ऐकून पवनकुमार अतिशय दुःखी झाला. आईवडिलांना न सांगताच तो महेंद्रपुरला जाण्यास निघाला. राजा महेंद्राला ही बातमी कळताच राजा महेंद्राने त्याचे यथोचित स्वागत केले. अंजना तेथेही नाही हे समजताच पवनकुमार अतिशय दुःखी झाला. त्यातच इथूनही तिला हाकलून देण्यात आले असे एका दासीकडून त्याला कळाले. तेब्हा आपल्या प्रिय अंजनेला कुठे शोधावे हेच त्याला कळेना. ‘तिने शेवटी वनाचा आश्रय घेतला

असणार. पण तिथे ती सुरक्षित कशी राहू शकणार ? हिंख पशुंनी तिला खाले तर नसेल ना ? त्यातच ती गर्भवती होती. तिला एवढे कष्ट कसे सहन होतील असे अनेक प्रश्न त्याच्या मनात थैमान घालू लागले.' शेवटी त्याने आपला मित्र प्रहस्त याला आईवडिलांकडे पाठवून देण्याचे ठरविले. तसेच तो स्वतः अंजनेचा शोध घेत फिरणार होता. अंजना सापडली नाहीच तर तोही जीवंत रहाणार नाही, असाच निरोप त्याने आईवडिलांना द्यायला सांगितला. प्रहस्त आदित्यपुरला निघून गेला. पवनकुमाराने त्याचा आवडता एक हत्ती घेतला. त्यावर तो अंजनेचा शोध घेत फिरु लागला.

प्रहस्त आदित्यपुरला पोहचला. त्याने सर्व वृत्तांत महाराज प्रल्हादाला सांगितला. राजा राणी अति दुःखी झाले. राणी केतुमती अतीव शोक करू लागली. अंजनेला घालवून दिल्याबद्दल तिला पश्चाताप झाला. पवनकुमार गेल्यामुळे राजाला चिंता वाढू लागली. त्याने सर्व विद्याधर राजे व नातेवाईकांना पवनकुमाराला शोधण्यासाठी पाठविले. विद्याधर आकाशमार्गाने तर इतर नदी, तलावाकाठी, पर्वताच्या गुहेत त्याला शोधू लागले. इकडे महेंद्र राजाने सुद्धा आपले लोक पवनकुमारास शोधण्यास पाठविले. तसेच त्याने हनुरुहद्वीपासही प्रतिसूर्याकडे दूत पाठविला. पवनकुमार अंजनेस शोधण्यासाठी निघून गेल्याचे कळविले. दूताने ही बातमी सांगताच अंजना शोक करू लागली. राजा प्रतिसूर्याने धीर दिला. आम्ही तुझ्या पतीला शोधून काढतो. तू काळजी करू नकोस. 'असे त्याने अंजनेस सांगितले. त्याने अनेक दूत दशदिशात पाठविले. तो स्वतः विमानात बसून पवनकुमाराचा शोध घेऊ लागला.

शोधत शोधत ते भूतरवर नावाच्या जंगलात आले. तिथे एक हत्ती फिरत होता. तो हत्ती पवनकुमाराचा होता. त्यांनी हत्ती ओळखला. इथे हत्ती आहे म्हणजे पवनकुमार असलाच पाहिजे. विद्याधरांना राजा प्रल्हाद व प्रतिसूर्याला आनंद झाला. लोकांचा आवाज ऐकून हत्ती खवळला. तो विद्याधरांना व लोकांना पळवून लावू लागला. तेव्हा हत्तीला वश करण्यात

आले. राजा प्रल्हाद पवनकुमाराजवळ जाऊन त्याला समजावू लागला. परंतु पवनकुमार निश्चल होता. तो काहीही बोलत नव्हता. राजा प्रतिसूर्याने त्याला छातीशी धरले व म्हणाला, ‘पवनकुमार मला अंजनेची सर्व माहिती आहे. ती व तुझा बाळ सुखरूप आहेत. ती हनुरुहद्वीपात आहेत.’ प्रतिसूर्याचे बोलणे ऐकून पवनकुमार उत्साहित झाला. आता त्याला अंजना व आपल्या बाळाला बघण्याची घाई झाली. ते सर्वजण हनुरुहद्वीपास गेले. प्रतिसूर्याने सर्वांचे यथोचित स्वागत केले. पवनकुमार आपली पत्नी अंजना व पुत्र हनुमानाला पाहून आनंदित झाला. अंजनेकडून त्याला पुत्राचा जंगलातील जन्म, त्याचे विमानातून पडणे, पडल्यानंतर त्या दगडाचे तुकडे तुकडे होणे, त्याचे शरीर युद्धासारखे कठिण असणे हे सर्व कळाल्यावर तो अतिशय आनंदित झाला. हनुमानाला घेऊन खेळवू लागला. सर्वजण आपले झालेले दुःख विसरून गेले. सर्व विद्याधर आपापल्या राज्यात परत गेले. पवनकुमार हनुमान-अंजनेसह तेथेच राहू लागला.

हनुमान हळूहळू वाढू लागला. तो आपल्या बाळलीलांनी सर्वांना खूष करीत असे. तो कोणतीही विद्या पटकन शिकून घेऊ लागला. अशा प्रकारे तो अनेक विद्यांमध्ये पारंगत झाला.

हनुमान रावणाच्या मदतीला :-

अशी बरीच वर्षे सुखात निघून गेली. राजा वरुणाने परत एकदा रावणाचा आज्ञाभंग केला. त्याचे मांडलिकत्व नाकारले. रावणाला राग आला. त्याने सर्व मांडलिक राजांना युद्धासाठी आमंत्रण दिले. सेनेसहित येण्याची आज्ञा पाठविली. हनुरुहद्वीपातही रावणाचा दूत आला. त्याप्रमाणे युद्धावर जाण्याची तयारी सुरु झाली. हनुमानावर राज्यकारभार सोपवून पवनकुमार व प्रतिसूर्य युद्धावर जाणार होते. परंतु हनुमान स्वतः युद्धावर जाणार म्हणाला. पवनकुमाराने त्याला परोपरीने समजाविले. ‘हनुमाना, तू अजून लहान आहेस. तुला युद्धाचा सराव नाही. म्हणून शत्रूपुढे तुला पाठवू नये

असे मला वाटते. परंतु हनुमानाने पवनकुमाराची युद्धावर जाण्याची परवानगी मिळविली. तो सेनेसहित रावणाला जाऊन मिळाला.

रावणाने हनुमानाचे मोळ्या प्रेमाने स्वागत केले. पवनकुमाराने आपला गुणी पुत्र पाठवून आपल्यामधील स्नेह वाढविलाच आहे. ‘तुझ्या सारखा शूरवीर आल्यामुळे शत्रूचा पराजय नक्कीच होईल असे वाटते’ असे रावण म्हणाला.

युद्ध सुरु झाले. रावण स्वतः लढू लागला. एका बाजूने वरुणाचे शंभर पुत्र युद्ध करीत होते. दुसरीकडे कुंभकर्ण, रावणाचा भाऊ व इंद्रजित (रावणाचा पुत्र) लढू लागले. रावण लढत होता. हनुमानाने विद्येच्या सहाय्याने वरुणाच्या शंभर पुत्रांना बांधून टाकले. तेव्हा रावणाने विद्येच्या सहाय्याने वरुण राजाला पकडले. युद्ध संपले. राजा वरुण व त्याचे पुत्र कैदी झाले. रावणाला विजय मिळाला. रावण वरुणाला म्हणाला, ‘हे वरुण! तू युद्धात पकडला गेला आहेस. तू रणांगणातून पळून गेला नाहीस. याचा अर्थ तू खरा शूर आहेस. तू आमची क्षमा माग व परत सुखाने राज्य कर.’

वरुणाने रावणाची क्षमा मागितली - ‘मी परत कधीही आपल्याविरुद्ध कारवाई करणार नाही असे सांगून वरुण आपल्या देशाला निघून गेला.

रावण व इतर सर्वजण लंकेस परत आले. रावणाने हनुमानाचा सन्मान केला आणि त्याने त्याची बहीण चंद्रनखेची मुलगी तेजस्वी अनंगपुष्पा हिच्याबरोबर हनुमानाचा विवाह लावून दिला. अनंगपुष्पा अतिशय सुंदर होती. त्याच्यबरोबर गुणवानी सुद्धा होती. विवाहाबरोबरच रावणाने वैभवाने सपंत्र असलेल्या कर्णकुंडल नगराचे राज्यही त्याला दिले.

लक्ष्मणाकडून शंबुकाचा वध :-

शंबूक हा रावणाचा भाचा म्हणजे चंद्रनखा व खरदूषणाचा पुत्र होता.

तो सूर्यहास खडगाची प्राप्ती व्हावी म्हणून वनात गेला. तेथे त्याने ब्रह्मचर्य व्रत धारण केले. दररोज एकाच प्रकारचे अन्न खाण्याचा निश्चय केला. अरण्यात तो तप करू लागला. त्याची आई चंद्रनखा दररोज त्याचेसाठी जेवण घेऊन येत असे. तपश्चर्या करीत करीत बारा वर्षे संपली. खडग प्रगट झाले. खडग सात दिवसात घेतले नाही व दुसऱ्याने ते घेतले तर तप करणाऱ्याचा मृत्यु होई. खडग प्रगट झालेले पाहून शंबूकाच्या आईला चंद्रनखेला आनंद झाला. तीन दिवसानंतर शंबूक खडग धारण करणार होता.

त्याच वनात राम सीता व लक्ष्मण आले होते. एके दिवशी लक्ष्मण फिरत फिरत, शंबूक तपश्चर्या करीत होता, त्याठिकाणी आला. तेथे झाडावर खडग लटकत होते. त्याची कांती सगळीकडे पसरली होती. तेजस्वी खडग झाडावर असलेले पाहून लक्ष्मणाला आश्रय वाटले. त्याने ते हातात घेतले व चालविले. तेथेच शंबूक तपश्चर्या करीत होता. लक्ष्मणाने त्याला पाहिलेच नाही. त्यामुळे शंबूकाचे मस्तक शरीरापासून तुटून पडले. लक्ष्मणाकडून शंबूकाचा नकळत वध झाला होता.

लक्ष्मणाला ही गोष्ट कळलीच नाही. त्याने खडग घेतले व आपल्या ठिकाणी आला. दुसऱ्या दिवशी चंद्रनखा पुत्रासाठी जेवण घेऊन आली. तिथे मुलाचे मस्तक एकीकडे व शरीर दुसरीकडे पडलेले पाहिले. ती अतिशय दुःखी झाली. त्याचे शिर हातात घेऊन वनात इकडे तिकडे फिरून ती मारणाऱ्याचा शोध घेऊ लागली.

काही वेळाने रामलक्ष्मण एके ठिकाणी बसलेले तिला दिसले. लक्ष्मणाच्या हातात खडग होते. त्यांचे तेजस्वी रूप पाहून चंद्रनखा आपला राग विसरली. ती त्यांच्या सौंदर्यावर मोहित झाली. निरनिराळ्या तज्ज्ञे रामलक्ष्मणाला आकर्षित करण्याचा प्रयत्न करू लागली. परंतु तिची निराशा झाली. त्यामुळे चंद्रनखा चिडली. तिच्या सौंदर्याचा अपमान झाला होता. तिने स्वतःच आपले वस्त्र चुरगाळले, केस सोडले, नखांनी

शरीर ओरखडले अन ती रडत आपल्या पतीकडे गेली. ती पतीला म्हणाली, 'दुष्ट लक्ष्मणाने माझ्या पुत्राचा वथ केला. त्याचे खड्ग त्याने नेले. तसेच मी वनात एकटी आहे असे पाहून त्याने माझी अब्रू लुटण्याचा प्रयत्न केला. मी कशीबशी त्याच्या हातून निसदून आले.' हे सर्व ऐकताच तिचा पती खरदूषण खूप रागावला. दुसऱ्याच्या स्त्रीवर अत्याचार करणाऱ्याला शिक्षा झालीच पाहिजे. लक्ष्मणाला अद्वल घडविलीच पाहिजे. असा विचार करून खरदूषणाने युद्धाची भेरी वाजविली. लक्ष्मणाशी युद्ध करण्यास तयार झाला.

इकडे रामही युद्धासाठी तयार झाला. तेव्हा लक्ष्मण म्हणाला, 'दादा ! तू सध्या युद्धात भाग घेऊ नकोस. खरदूषणाला मी एकटाच पुरेसा आहे. तुझी आवश्यकता भासलीच तर मी शंख वाजवीन तेव्हा तू ये.' असे सांगून लक्ष्मण निघून गेला.

शंखूक मारला गेला हे रावणाला कळाले. तोही पुष्पक विमानात बसून लढण्यासाठी निघाला. इकडे येत असताना त्याला मार्गात सीता दिसली. तिचे सौंदर्य पहाताच तो मोहित झाला. आपण खरदूषणाला युद्धात मदत करण्यास जात आहोत हे विसरून गेला.

रावणाला अनेक विद्या अवगत होत्या. ही सुंदरी म्हणजे सीता आहे हे विद्येच्या सहाय्याने त्याला समजले. राम तिचा पती आहे. लक्ष्मण युद्धाला गेला आहे. लक्ष्मण सिंहनाद करेल तेव्हा राम त्याच्या मदतीला जाईल हे सर्व रावणाला माहित झाले. रावणानेच सिंहनाद केला. रामाने तयारी केली. तो लक्ष्मणाच्या मदतीला गेला. जाताना सीतेला पर्णकुटीत ठेवून गेला. नंतर सीता एकटी आहे हे पाहून रावणाने तिला बळजबरीने स्थात बसविले. तिला लंकेला घेऊन गेला.

सुग्रीव, साहसगती आणि राम :-

किंकंधपूर नावाची सुंदर नगरी होती. त्या नगरात मोठमोठे प्रासाद होते, उद्याने होती, वेगळ्या प्रकारची देवळे होती त्या नगरीचा राजा सुग्रीव होता.

त्याच्या राणीचे नाव सुतारा होते. ती अतिशय सुंदर होती. एके दिवशी राणी गच्चीवर उभी होती. थंडगार वारा मन प्रफुल्लित करीत होता. इतक्यात आकाशातून एक विमान जात होते. ते विमान विद्याधराचे होते. त्याचे नाव होते साहसगती. त्याला अनेक विद्या येत होत्या. निरनिराळ्या विद्यांत तो पारंगत होता. तो क्षणात माणसाचे रूप घ्यायचा तर क्षणात इंद्राचे रूप धारण करायचा. विमानातून जाताना त्याने राणीला पाहिले आणि पहातच राहिला. त्याला ती खूपच आवडली. त्याने विमान खाली उतरविले. साहसगतीने हुबेहुब खन्या सुग्रीव राजासारखे रूप धारण केले. तो सुतारा राणीच्या महाली गेला अन् तिच्याशी निरनिराळ्या क्रीडा करू लागला. इतक्यात खरा सुग्रीव राजा तेथे आला परंतु विद्याधर राजाने त्याला बाहेर हाकलून दिले. विद्याधर खन्या सुग्रीव राजाला अनेक प्रकारे त्रास देऊ लागला. खन्या सुग्रीव राजाने बराच प्रयत्न केला. पण विद्याधराने त्यालाच हुसकावून लावले. शेवटी सुग्रीव राजा कंटाळला. तो खूप दुःखी झाला व अरण्यात भटकू लागला. कसेतरी जीवन काढू लागला. त्याने अनेक राजांची मदत घेतली. हनुमानालाही मदतीसाठी बोलाविले. साहसगतीला पुष्कळ विद्या येत होत्या. त्यामुळे कोणत्याही राजाचा उपयोग झाला नाही. सर्व पराजित झाले.

शेवटी कंटाळून सुग्रीव रामाकडे गेला. सुग्रीवाने रामाला विनयपूर्वक नमस्कार केला. व म्हटले, ‘महाराज, खोट्या सुग्रीवाने माझे राज्य लुबाडले. सर्व संपत्तीही घेतली. त्याने माझी पत्नीही लुबाडली आहे. तेव्हा आपण मला मदत करावी.’

रामाने विचार केला. सुग्रीवाचे व माझे दुःख एकच आहे. सुग्रीवाची पत्नी विद्याधराने लुबाडली. माझी पत्नीही (सीता) कुण्यातरी अज्ञात राजाने पळविली. ‘सुग्रीवाला मदत केलीच पाहिजे. त्यानंतर त्याने मला मदत केली तर फारच चांगले होईल. नाही तर मी संन्यास घेईन.’ असा विचार करून राम सुग्रीवाला म्हणाला, ‘हे सुग्रीवा, ज्या विद्याधराने

कृत्रिम रूप धारण करून तुझी स्त्री व राज्य घेतले आहे ते मी तुला परत मिळवून देईन पण त्यानंतर सीता कोठे आहे, याची माहिती तू मला मिळवून दे. ‘महाराज ! मला राज्य मिळाल्यानंतर सात दिवसाच्या आत सीतेची माहिती मी आपणास आणून देईन. ती न दिल्यास मी अग्रीत प्रवेश करेन.’ सुग्रीव म्हणाला.

रामाने कृत्रिम सुग्रीवाला युद्धाचे निमंत्रण दिले. दोन्ही सैन्यात युद्ध सुरु झाले. खोटा सुग्रीव खरा सुग्रीव समोरासमोर येऊन लढू लागले. खोट्या सुग्रीवाने खन्या सुग्रीवास जमिनीवर पाडले. तो खाली मेल्यासारखा पडला. खरा सुग्रीव मेला समजून खोटा सुग्रीव शहरात निघून गेला. खरा सुग्रीव शुद्धीवर आला.’ तो दुःख करू लागला. रामाला वाटले होते खोटाच सुग्रीव मेला. रामाने खोट्या सुग्रीवाला युद्धाचे आमंत्रण दिले. युद्ध सुरु झाले. पण यावेळी रामाचे दर्शन होताच खोट्या सुग्रीवाला प्राप्त असलेल्या सर्व विद्या नष्ट झाल्या. तो युद्धात ठार झाला. खन्या सुग्रीवाला त्याचे राज्य मिळाले. सुग्रीवाला रामाने राज्य मिळवून दिले. राज्य मिळाल्यानंतर ‘सात दिवसात सीतेचा शोध लावीन’ अशी प्रतिज्ञा सुग्रीवाने केली होती. सुग्रीवाला राज्य व राणी मिळाली. रामाने याकामी त्याला सर्व प्रकारची मदत केली होती. सुग्रीव आता सुखात रममाण झाला. त्याला केलेल्या प्रतिज्ञेचा विसर पडला. पुष्कळ दिवस गेले. पण सुग्रीवाने रामाची भेट घेतलीच नाही. राम विचार करू लागला ‘सुग्रीवाने सर्वत्र सीतेचा शोध घेतला असेल पण तिचा शोध न लागल्याने निराश झाला असेल. रामाकडे आता कसे जावे याच विचाराने तो आपल्याकडे आला नसेल. किंवा राज्य मिळाले, पत्नी मिळाली आता आपली गरज संपली म्हणूनही आला नसेल.’ असा विचार करीत असताना त्याला सीतेची आठवण आली. त्यामुळे त्याचे डोळे भरून आले. जवळच लक्ष्मण बसला होता. रामाच्या डोळ्यात अश्रू पाहून त्याला खूप राग आला. त्याने हातात तलवार घेतली. तो लगेच सुग्रीवाच्या महालात पोहोचला. सुग्रीव राणीबरोबर प्रेम करीत होता. लक्ष्मणाने ते दृष्य पाहिले. त्याच्या अंगाचा तिळपापड झाला.

त्याने म्यानातून खसकन् तलवार काढली. सुतारा राणी लक्ष्मणाच्या पाया पडली. ती दीन होऊन लक्ष्मणाला म्हणाली, ‘राजन्! क्षमा करावी. माझ्या पतीच्या हातून अपराध घडला आहे. त्यासाठी मी माफी मागते. त्यांच्या प्राणाची भिक्षा मागते.’ सुग्रीवाने सुद्धा माफी मागितली. सुग्रीव रामाजवळ आला. त्याने रामाची क्षमा मागितली. त्याने सर्व विद्याधर राजांना सीतेचा शोध घेण्यास पाठविले. स्वतः जलद चालणाऱ्या विमानात बसून सीतेचा शोध घेण्यास निघाला.

रत्नजटी आणि राम :-

त्याने अनेक विद्याधरांना सीतेची माहिती विचारली. ठिकठिकाणी शोध घेतला. अनेक शहरे पालथी घातली. पण उपयोग झाला नाही. सीतेची वार्ता कोणीच सांगेना. तरीही त्याचा प्रयत्न चालूच होता. असा प्रयत्न करीत असताना एके दिवशी सुग्रीव महेंद्र पर्वताजवळ येऊन पोहोचला. तेथे रत्नजटी रहात होता. तो पूर्वी विद्याविभूषित होता. आता त्याची स्थिती खूपच केविलवाणी झाली होती. सुग्रीवाने त्याला विचारले, ‘अरे मित्रा, यापूर्वी तू असा नव्हतास. अनेक विद्या तुझ्याकडे होत्या, मग आता तुझी अवस्था अशी का झाली?’

रत्नजटीने आपल्या दुःखी चेहऱ्याने सांगितले, ‘दुष्ट रावण सीतेला पळवून नेत होता. सीता जोरजोराने रडत, ओरडत होती. तिचे रडणे पाहून मला तिची दया आली. मी तिला मदत करण्याचा प्रयत्न केला. परंतु रावणासारख्या बलाढ्य विद्याधरासमोर मी खूपच कमी पडलो. रावण खवळला. त्याच्यासमोर माझा टिकाव लागलाच नाही. रावणाने बलिष्ठ विद्येच्या सहाय्याने माझ्या सर्व विद्या नष्ट करून टाकल्या. त्यामुळे माझी अशी वाईट अवस्था झाली आहे.’

सीतेविषयीची बातमी रामाला लगेच कळविली पाहिजे असा विचार सुग्रीवाने केला. सुग्रीवाने आग्रहाने रत्नजटीला बरोबर घेतले. ते दोघेही रामाकडे आले.

रत्नजटीने रामाला नमस्कार केला. रत्नजटी रामाला सांगू लागला, 'महाराज ! लंकाधिपती रावण सीतेला पळवून नेत होता. सीता खूप घाबरली होती. ती शोक करीत होती. कुणीतरी मदतीला येईल व तिला सोडवील असे तिला वाटत होते. मला ते दृष्य पाहवले नाही. मला तिची दया आली. म्हणून मी रावणाला विनंती केली. परंतु रावणाने माझी विनंती धुडकावून लावली. मी रावणाला विरोध केला. त्यामुळे आमचे भांडण झाले, 'मग पुढे काय झाले,' राम म्हणाला. 'रावण माझ्यापेक्षा खूपच बलाढ्य व शक्तीशाली होता त्यामुळे त्याच्यापुढे मी फार वेळ टिकू शकलो नाही. माझ्या सर्व विद्या नाहीशा झाल्या. मी दरिद्री झालो' रत्नजटीने रामाला सांगितले.

रामाला त्याची स्थिती पाहून वाईट वाटले. रामाने त्याला प्रेमाने आलिंगन दिले. त्याला धीर दिला व विचारले, 'मित्रा, इथून लंका किती दूर आहे ?'

रत्नजटीने प्रश्न ऐकला. मात्र त्याने घाबरून इकडे तिकडे पाहिले. त्याला दरदरून घाम सुटला. परंतु लगेच तो थोडा सावरला. राम आपल्याला भित्रा, दुबळा समजतील हे त्यांच्या लक्षात आले. तो थोडा थांबला आणि म्हणाला, 'राजन ! ज्याचे नाव घेतले तरी आमच्या मनात भीती निर्माण होते, त्याची माहिती कशी सांगावी ?' 'म्हणून म्हणतो सीतेचा नाद सोडा. तरीही आपणास लंकेची माहिती हवी असेल तर सांगतो. रत्नजटी सांगू लागला. ' लवण समुद्रात राक्षस द्वीप प्रसिद्ध आहे. त्याची लांबी रुंदी सातशे योजन आहे. त्याच्या मध्यभागी त्रिकुटाचल पर्वत आहे. त्याची उंची नऊ योजन आहे. त्याचा विस्तार पन्नास योजन आहे. याच त्रिकुटाचल पर्वतावर लंका नगरी आहे. त्या नगरीत विमानासारखी घरे व खेळाची मैदाने आहेत. रावणाचा पूत्र इंद्रजित आहे . तो शूरवीर म्हणून प्रसिद्ध आहे. त्याला पहाताच शत्रूचा अभिमान गळून पडतो.

रावणाची स्तुती ऐकून लक्ष्मण म्हणाला, 'रत्नजटी, तू रावणाची

प्रशंसा करतो आहेस. पण मला ती खरी वाटत नाही. तो बलवान असता, शूर असता तर त्याने सीतेला गुपचूप पळवून नेले नसते. रावण ढोंगी आहे, कपटी आहे, भित्रा भागुबाई सुद्धा आह.' यावर सुग्रीवाचा मंत्री जांबुनद रामाला म्हणाला, 'महाराज ! अनंतवीर्य नावाचे योगी आले होते. त्यांच्या दर्शनाला रावणही आला होता. रावणाने अनंतवीर्याना त्याचा मृत्यू कसा होईल असे विचारले होते. तेव्हा जो कोटीशिला उचलेल त्याच्याकडून रावणाचा मृत्यू होईल. असे त्यांनी सांगितले होते.' ज्या शिलेवरून (दगडावरून) निर्वाणाला जातात तिला कोटीशिला म्हणतात.

ही गोष्ट कळताच लक्ष्मण म्हणाला, 'जांबुनद ! चला, मला आताच त्याठिकाणी यात्रेसाठी जायचे आहे.' त्यानंतर जांबुनद, सुग्रीव, नल, नील, विराचित व लक्ष्मण सर्व तिकडे गेल्यावर लक्ष्मणाने अरिहंताचे नामस्मरण केले आणि सहजपणे ती शिला उचलली. त्यावेळी आकाशात देवांनी त्याचा जयजयकार केला. फुलांची वृष्टीसुद्धा केली.

तेथून ते सर्व अनेक तीर्थाची वंदना करीत रामाजवळ येऊन पोहोचले. राम काळजीच्या सुरात म्हणाले, 'मित्रांनो, आता वेळ वाया घालविण्यात अर्थ नाही. सीता तिकडे खूप दुःखात असेल. लवकर तयारी करून लंकेला गेले पाहिजे.

जांबुनद रामाला नमस्कार करून म्हणाला, 'महाराज ! आम्ही कोणतेही काम व्यवस्थित करू. परंतु लंकेतून फक्त सीतेलाच परत आणावयाचे आहे. की रावणाशी युद्ध करावयाचे आहे. युद्ध करावयाचे म्हणजे रावणासारख्या बलाद्य शत्रूशी. त्यासाठी आपल्याला चांगली तयारी करावी लागेल. युद्धात हानीसुद्धा खूप होईल. यातून मार्ग काढता येईल महाराज,' नील म्हणाला.

'कोणता मार्ग ?' रामाने चिंतायुक्त स्वरात विचारले. 'महाराज ! आपल्याला युद्ध करावयाचे नाही. सीता तशीच मिळत असेल तर आपण तसा प्रयत्न करावयास हवा. त्यासाठी काय उपाय करावे लागतील याचा

विचार केला पाहिजे. रावणाचा भाऊ बिभिषण व्रतधारी आहे. धर्मात्मा आहे. पापकृत्यांचा त्याला तिटकारा आहे. दोघा भावांमध्ये अतिशय प्रेम आहे. बिभीषणांने रावणास समजाविल्यास रावण त्याचे ऐकेल. तो सीतेला नक्कीच परत पाठवून देईल. त्यासाठी आपण रावणाकडे असा माणूस पाठविला पाहिजे की जो रावणाला अतिशय आवडत असेल.’

तेव्हा महीदधी नावाचा विद्याधर म्हणाला, ‘महाराज ! यासाठी एकच व्यक्ती योग्य आहे. तो रावणाचा चांगला मित्र आहे. अनेक विद्या त्याला अवगत आहेत. खूप पराक्रमी आहे तो आहे. पवनपुत्र हनुमान. तो रावणाचे मन वळवू शकेल. त्याला समजाऊ शकेल. लगेच ही योजना सर्वानाच पसंत पडली.

हनुमान आणि राम :-

रामाने हनुमानाकडे दूत पाठविला. श्रीपूर नगरामध्ये हनुमान राजदरबारात बसला होता. दूत श्रीपूरनगरीत आला. तो राजदरबारात पोहोचला. त्याने हनुमानाला सर्व हकिगत सांगितली. खरदूषण हनुमानाचा सासरा होता. खरदूषणाला व शंबूकाला लक्ष्मणाने मारले हे समजताच हनुमान रागावला. परंतु दूताने सुग्रीव राजाला रामलक्ष्मणांनी कशी मदत केली हेही सांगितले. सुग्रीवाची राणी व राज्य त्याला रामामुळे च परत मिळाले होते. सुग्रीवसुद्धा हनुमानाचा सासरा होता. खरदूषणाला लक्ष्मणाने मारले असले तरी सुग्रीवाला रामाने वाचविले होते. त्यामुळे हनुमानाचा राग नाहीसा झाला. तो रामावर प्रसन्न झाला. तो दूताला म्हणाला, ‘सुग्रीवाचे दुःख रामाने दूर केले म्हणजे आमच्यावर खूप उपकार केले आहेत.’ हनुमानाने रामाची खूप प्रशंसा केली. त्याला मदत करण्यास तो तयार झाला.

हनुमाने बरेचसे विद्याधर राजे बरोबर घेतले. ते आकाशमार्गाने किष्कंथपुराजवळ आले. रामसुद्धा हनुमानाला भेटण्यासाठी नगराबाहेर आला. रामाने हनुमानाला प्रेमाने मिठी मारली. त्याचे स्वागत केले. राम हनुमानाला म्हणाला, ‘आजपर्यंत मी तुझी कीर्तीच ऐकली होती, स्तुती

ऐकली होती. पण प्रत्यक्ष भेटीचा योग आज आला. मी धन्य झालो.

हनुमान अतिशय विनयाने म्हणाला, 'राजन्, आपण शूरवीर आहात. सीतास्वयंवरात आपणासमोर सर्वांना मान खाली घालावी लागली. आपण धन्य आहात. तेव्हा आपण आज्ञा करावी. मी आपली कोणती सेवा करू?' रामाने घडलेल्या सर्व गोष्टी सविस्तर हनुमानाला सांगितल्या. यावर हनुमान म्हणाला, 'उपकारांची आठवण जो ठेवीत नाही तो महापापी समजला जातो. त्याला निर्दयी म्हणतात. असे शास्त्रात सांगितले आहे. रामचंद्रजी! मी आपले काम फार काळजीपूर्वक करीन. वेळप्रसंगी मला माझे प्राण गमवावे लागले तरी मी कामात कुचराई करणार नाही. याची खात्री बाळगा.'

रामाचे डोळे भरून आले. त्यांनी हनुमानाला बाजूला बोलाविले अन् सांगितले, 'मित्रा! सीतेला सांग तुझ्याशिवाय रामाला क्षणभरही करमत नाही. सतत तुझी आठवण करीत असतात. नेहमी तुझाच विचार करीत असतात, समाधानी रहा. मनुष्य जन्म मिळणे दुर्लभ आहे. म्हणून रागावून प्राणाचा त्याग करण्याचा विचारही करू नकोस. त्यातही जिनधर्मात जन्म मिळणे फारख कठिण असते. हनुमाना! ही माझी अंगठी तिला दे ही दाखव म्हणजे तिचा विश्वास बसेल. येताना तिच्याकडून चूडामणी घेऊन ये.'

ठीक आहे महाराज! आपण दिलेली आज्ञा मी तंतोतंत पाळीन आपण निश्चित असावे. 'येतो मी', असे सांगून हनुमान निघून गेला. त्याआधी त्याने आपल्या विद्याधर मित्रांचा व सर्वांचा निरोप घेतला. हनुमान लंकेकडे निघाला.

हनुमान आणि राजा महेन्द्र :-

लंकेला जाताना त्याला महेन्द्रनगर लागले. ते पाहून त्याला आईची आठवण झाली. येथील राजाने माझ्या आईला त्रास दिला होता. ती गर्भवती असतानासुद्धा तिला आश्रय दिला नव्हता. तिचा अपमान केला.

नगरातून बाहेर हाकलूनही दिले होते. जंगलात गुहेत माझा जन्म झाला. शरण आलेल्यांना आश्रय देणे क्षत्रिय लोकांचे कर्तव्य असते. पण महेंद्रनगराच्या महेंद्रराजाने तिला रहाण्यास जागा दिली नाही. तेव्हा याचा बदला घेतलाच पाहिजे. माझ्या आईच्या अपमानाचा बदला मला घेतला पाहिजे असा विचार करून हनुमानाने विमान खाली उतरविले. त्याने युद्धासाठी शिंग फुंकले.

राजा महेंद्रानेही युद्धाची तयारी केली. तो सैन्य घेऊन रणांगणात आला. राजा महेंद्र रथावर आसूढ झाला. त्याने हातात धनुष्यबाण घेतले होते. हनुमानसुद्धा रथावर आसूढ झाला. पुढे सरकत सरकत तो राजा महेंद्रासमोर आला. राजा महेंद्राने हनुमानावर बाणांचा वर्षाव केला. पाऊस पडावा तसा बाणांचा वर्षाव होऊ लागला. हनुमानाने अवघ्या तीनच बाणात राजा महेंद्राच्या धनुष्याचे तुकडे तुकडे केले. तो दुसरे धनुष्य घेणार तेवढ्यात हनुमानाने त्याच्या रथाचे घोडे सोडले. तेव्हा महेंद्राचा पुत्र त्याच्या मदतीस आला. हनुमानाने चपळपणे त्याला पकडले आणि सैन्याच्या स्वाधीन केले. पुत्र पकडला गेला. महेंद्राचा अपमान झाला. तो चिडलेल्या स्थितीत हनुमानावर अनेक शक्तींचा वापर करू लागला.

हनुमानाने विद्येच्या मदतीने महेंद्राच्या हातातील सर्व शस्त्रे निकामी केलीत. नंतर महेंद्राच्या रथात उडी मारली. त्यालाही कैद केले.

हनुमानाचा तेजस्वी चेहरा व बलाढ्य शरीर पाहून महेंद्राने त्याला ओळखले. राजा महेंद्र म्हणाला, ‘पुत्र ! मी जसे ऐकले होते तसाच तू महापराक्रमी व सुंदर आहेस. तुला पाहून मी धन्य झालो. आमचे कुलही धन्य झाले आहे. तू परमपुण्यशाली जीव आहेस. महेंद्र आजोबांनी हनुमानाला कुरवाळले. त्याच्या पाठीवरून प्रेमाने हात फिरविला. हनुमानाचे हृदय भरून आले. त्याने आजोबांची क्षमा मागितली. राजा महेंद्राने हनुमानाला राजधानीत नेले. त्याचा सत्कार केला. त्याला खूपखूप आशीर्वाद दिले. श्रीराम व लक्ष्मण किंकंथपुरला राजा सुग्रीवाकडे आहेत.

मी लंकेला चाललो आहे. तुम्हीही श्रीरामाला मदत करण्यासाठी किष्कंधपुरला जावे.’ हेही त्याने सांगितले. हनुमान तेथून लंकेला जाण्यासाठी निघाला.

राजा महेंद्र प्रथम श्रीपुरास गेला. तिथे मुलगी अंजना व जावई पवनकुमाराला भेटला. सर्वांना खूप आनंद झाला. नंतर राजा महेंद्र किष्कंध पुराला रामाच्या मदतीला गेला.

हनुमानाने उपसर्ग दूर केला :-

सकाळची आल्हादायक वेळ होती. थंडगार वारा सुटला होता. हनुमानाचे विमान वेगाने निघाले होते. इतक्यात हनुमानाला वातावरण गरम लागू लागले. त्याने सहज खाली पाहिले. अरण्यात सगळीकडे धूर पसरला होता. आगीच्या ज्वाला दिसू लागल्या. मोठमोठे वृक्ष खाली कोसळत होते. त्या आगीत दोन मुनिराज व तीन सुंदर तरुणी सापडल्या होत्या. हनुमानाच्या ही गोष्ट लक्षात येताच त्याने विमान खाली उतरविले.

लगेच हनुमानाने विद्येची आराधना केली. क्षणभरात आकाशात काळेकुट्ट ढग जमले. विजा कडाडू लागल्या. मुसळधार पाऊसही सुरु झाला. पेटलेले जंगल विझळले. मुनिवरांवर होणारा उपसर्ग हनुमानाने दूर केला. हनुमान मुर्नींजवळ गेला. त्यांना त्रिवार नमोस्तु केला. तिथे जवळच तीन सुंदर तरुणी उभ्या होत्या.

‘आपण कोण आहात ? आपण येथे कशासाठी आलात ? हुनमानाने त्यांना विचारले तेब्हा मोठी पथिका म्हणाली, ‘हे विद्याधरा ! इथून जवळच दधिमुख नगर आहे. त्या नगराचा राजा दधिमुख आहे. त्याच्या आम्ही तीन मुली आहोत. एके दिवशी नगरात एक महान तपस्वी आले. ते अवधीज्ञानी होते.’ (अवधी ज्ञानी म्हणजे विशिष्ट क्षेत्रापर्यंतच्या घटना त्यांना माहिती होतात. ती एक प्रकारची शक्ती असते.) पुढे ती मोठी बहीण सांगू लागली. ती म्हणाली, ‘आमचा विवाह कोणाशी होईल ? असा प्रश्न माझ्या बाबांनी मुर्नींना विचारला असता युद्धात जो

झाला धर्मावर प्रहार, लावली दुष्मनाने आग अपार
होते दोन मुनी धानस्थ, तीन राजकन्या, होते दोघांचे ध्यान आत्मकल्याण
तर तिघींचे ऐहिकता वैभव साधण्या, आला धावून विद्याधर हनुमान
केली वर्षा विद्येच्या आधारे, झाले सद्भावनेने संकटमोचन

साहसगती विद्याधराला मारील तो शक्तिशाली पुरुष या मुलींचा पती असेल.’

गंधर्व राजाला व त्यांच्या मुलींना खूप आनंद झाला. साहसगतीला मारणारा कोण वीर पुरुष आहे हे जाणण्यासाठी आम्ही येथे आलो. येथे आम्ही मनोगामिनी विद्या प्राप्त करणार होतो. त्यामुळे आम्हाला तो वीर पुरुष कोण आहे हे कळणार होते. परंतु येथे येण्यापूर्वी अंगारक नावाच्या विद्याधराने आम्हाला लग्नासाठी मागणी घातली होती. पण आमच्या वडिलांनी ती मागणी मान्य केली नाही. त्यामुळे अंगारक विद्याधर संतापला. आम्ही विद्या मिळविण्यासाठी वनात आलो आहोत, असे कळताच त्याने या वनाला आग लावली. आम्ही उपसर्ग सहन केला. त्यामुळे साडेबारा वर्षाएवजी अवघ्या सहा दिवसात आम्हाला विद्या प्राप्त झाली. तुम्ही आमच्यावर फार उपकार केलेत. पूज्य मुनिवरांचे प्राण वाचवून मोळ्या पुण्याचा लाभ तुम्हाला झाला आहे.’

जंगलाची आग विझलेली पाहून गंधर्व राजा तेथे आला. हनुमानाचा त्याने गौरव केला. श्रीराम कोठे आहेत वगैरे माहिती हनुमानाने त्यांना दिली. आता हनुमान त्रिकुटाचल पर्वताकडे निघाला. राजा गंधर्व त्याच्या तिन्ही मुलींना घेऊन किळंधपुरला आला. त्याने तेथे रामाची भेट घेतली. मुनींनी सांगितल्याप्रमाणे श्रीरामाबरोबर आपल्या तिन्ही मुलींचा विवाह लावून दिला.

हनुमान पुढे निघाला. हनुमानाचे विमान वेगाने निघाले होते.

हनुमान आणि मायामयी यंत्र / पुतळा :-

हनुमान बाहेरील सौंदर्य न्याहाळीत होता. इतक्यात विमान एकदम थांबले. ते पुढे जाईचना. तेव्हा पृथुमती नावाचा मंत्री म्हणाला, ‘महाराज, येथे एक मायामयी यंत्र बसविले आहे. समोर किल्ला आहे. त्या किल्यावर एक पुतळा आहे. तो संर्पने वेढलेला आहे. त्याच्या जिभा खूप तीक्ष्ण आहेत. सगळीकडे विषारी धूर पसरला आहे. स्वतःला पराक्रमी समजून

पुतळ्याचा नाश करण्यासाठी जाणाराच मारला जातो. हा मायावी कोट ब्रजमुख विद्याधराने निर्माण केला आहे. तो रावणाचा भक्त आहे. त्याच्यामुळे लंकेचे रक्षण होते.’

‘रावणाने आपल्या विद्यांचा चातुर्याने उपयोग करून घेतला आहे. लंकेला सुरक्षित ठेवण्यात त्याने यश मिळविले आहे. परंतु मीसुद्धा विद्येच्या सहाय्याने त्याच्यावर मात करणार आहे. राक्षसवंशी विद्याधरांचे रावणासारखे गर्वहरण मी आता करणार आहे.’ असा विचार करीतच हनुमानाने विद्येच्या मदतीने कवच अंगावर घातले आणि हातात गदा घेतली. त्या कृत्रिम पुतळ्याच्या तोंडात प्रवेश केला. तोंडातून पोटात प्रवेश करून तीक्ष्ण शस्त्रांनी त्याचे पोट फाडले. त्यामुळे पुतळ्याचा संरक्षक वज्रमुख संतापला. तो हनुमानाशी युद्ध करू लागला. हनुमानाने साध्या चक्राने त्याचे मस्तक शरीरापासून वेगळे केले. वडिलांना मेलेले पाहून वज्रमुखाची मुलगी लंकासुंदरी हनुमानाशी युद्ध करू लागली. दोघांमध्ये घनघोर युद्ध झाले. लंकासुंदरी दिसायला सुंदर होती. सुंदर होती तेवढीच शूरवीरही होती. लंकासुंदरीचे सौंदर्य व वीरता पाहून हनुमान तिच्यावर मोहित झाला. लंकासुंदरी सुद्धा तेजस्वी हनुमानावर भाळली. त्याच्यावर प्रेम करू लागली. ‘हनुमानासारखा पती आपल्याला मिळाला तर....’ असा विचार तिच्या मनात डोकावला. ती लाजली. हनुमानाच्या लक्षात सर्व प्रकार आला. त्याने युद्ध थांबविले. दोघे एकमेकांना भेटले. त्यांनी विवाह केला. काही दिवस हनुमान लंकासुंदरीजवळ राहिला. रावणास भेटण्यासाठी आलो असल्याचे त्याने सांगितले. ते ऐकताच लंकासुंदरी हनुमानाला म्हणाली, ‘नाथ तुम्ही आता पूर्वीसारखे प्रेम तुमच्यावर रावण करीत नाही. सीतेला सोडवायला आला आहात म्हटल्यावर तो तुमचा रागच करील. तुम्हाला तो कैदेत सुद्धा टाकील. तेव्हा तुम्ही त्याच्याजवळ बिलकुल जाऊ नका.’

‘हे बघ, तू काळजी करू नकोस. रावण सीतेला सोडणार आहे

का नाही ते मला जाणून घ्यायचे आहे. शिवाय माता सीतेचे दर्शनसुद्धा घ्यायचे आहे. ‘हनुमान लंकासुंदरीला म्हणाला. सर्व सैन्य तिच्या रक्षणासाठी तेथेच ठेवले. काही निवडक लोकांना बरोबर घेतले.

हनुमान लंकेला पोहोचला. सर्वप्रथम त्याने विभीषणाची भेट घेतली. हनुमान विभीषणाला म्हणाला, ‘मित्रा, रावण अर्ध्या भरतक्षेत्राचा स्वामी आहे. त्याला अनेक राण्या आहेत. तरीही त्याने सीतेला पळवून का आणले ? . हे राजवंशाला शोभत नाही. राजाच अन्याय करीत असेल तर त्याची प्रजाही तशीच वागू शकते. तेव्हा मित्रा, तू रावणाचे मन वळव. त्याला या पापाचा त्याग करायला सांग.’

विभीषण म्हणाला, ‘हनुमाना ! मी त्याला भेटलो. त्याचे मन वळविण्याचा खूप प्रयत्न केला. त्याला अनेक गोष्टी सांगितल्या. पण त्याचेवर काहीच परिणाम झाला नाही. उलट आता त्याने माझ्याशी बोलणेच बंद केले आहे. हे ऐकताच हनुमान सीतेकडे जाण्यास निघाला. हनुमान आणि सीता :-

दुरुनच हनुमानाने सीतेस पाहिले. ती अशक्त झाली होती. पण तिचा चेहरा तेजस्वी दिसत होता. अशोकवृक्षाखाली एका चबुतन्यावर ती बसली होती. सतत तिच्या डोळ्यातून अश्रुधारा वहात होत्या. अशोकवृक्षावर हनुमान हळूच चढून बसला होता. हनुमानाने रामाची अंगठी तिच्यासमोर टाकली. रामाची अंगठी पहाताच तिला अत्यांनद झाला. तिचे दुःख नाहीसे झाले. तिचा चेहरा प्रफुल्लित दिसू लागला. तिने अंगठी उचलून आपल्या हृदयाशी धरली.

सीता आनंदित झालेली पाहून मंदोदरी म्हणाली, ‘सीते ! रावणासारखा पती तुला मिळतोय त्याचा स्वीकार कर. सर्व सुख तुला मिळतील. देवांगनेप्रमाणे सुख तुला भोगता येईल.’ सीता रागावली. तिने रामाची अंगठी मंदोदरीला दाखविली. ती म्हणाली, ‘आज मला माझ्या

देई हनुमान सीतेला अंगठी, स्वतःचा परिचय करून देण्यासाठी
संदेश रामाचा देण्यासाठी, सीतेला मानसिक समाधान देण्यासाठी

पतीची अंगठी मिळाली. म्हणून मी आनंदित झाले आहे. हे बंधु ! ज्याने ही अंगठी आणली आहे त्याने माझेसमोर यावे.’ हनुमानाने झाडावरून उडी मारली. अत्यंत नम्रपणे हात जोडून तो म्हणाला, ‘हे महासती, आपण आज्ञा करावी’ सीता म्हणाली, ‘माझे पती कुशल आहेत ना ?’

तेव्हा हनुमानाने स्वतःची माहिती सांगितली. नंतर रामाने सांगितलेल्या आठवणी सांगितल्या. राम सतत तुमचीच आठवण काढीत असतात. त्यांना अन्न पाणी गोड लागत नाही. ते सुंदर महालात रहातात. परंतु आपल्या विरहामुळे त्यांचे कशातच लक्ष लागत नाही. ते तुम्हाला लवकरच इथून घेऊन जाण्याचा प्रयत्न करणार आहेत.’

सीतेला हनुमानाची ओळख पटली. सीतेने स्वतः जवळील चुडामणी हनुमानाजवळ दिला. तो चुडामणी रामास देण्यास सांगितले. सीतेला रामाचा शुभसमाचार मिळाला म्हणून तिने अन्नपाणी घेतले. हनुमान आपल्याविरुद्ध कारस्थान करीत आहे. हे सर्व रावणाला कळाले. ‘हनुमानाला आपण कुंडलपुरचे राज्य दिले. त्याच्यावर भावासारखे प्रेम केले. त्याला मान दिला. तरीही त्याने असे करावे ?’

हनुमान-रावण-संवाद :-

रावणाला अतिशय राग आला. त्याने अनेक सैनिकांना बोलाविले. त्या सैनिकांना हनुमानाला पकडण्यास पाठवून दिले. सैनिक त्याला पकडण्यासाठी जवळ जाताच हनुमानाने लाथाबुक्यांनी मारून त्यांना ठार केले. मोठमोठी झाडे उपटली. त्याखाली अनेक सैनिक मेले. लोकांना मोठ्या दगडाखाली चिरडून टाकले. शहर व शहरातील बागबगिच्यांची नासधूस केली. मोठमोठ्या महालांना तोडून फोडून ठेवले. शहराची बगीच्यांची अशी अवस्था पाहून रावणाचा मुलगा इंद्रजित सैन्य घेऊन आला. तो हनुमानाशी युद्ध करू लागला. शेवटी इंद्रजिताने हनुमानाला विद्येच्या मदतीने पकडले. बांधून रावणासमोर उभे केले.

रावण हनुमानाला म्हणाला, ‘हनुमाना ! मी तुझ्यावर केलेले

उपकार तू विसरलास. मी तुला राज्य दिले पण तू मात्र मला नष्ट करायला निघाला आहेस. याचा परिणाम अतिशय वाईट होणार आहे. अरे, अजूनही वेळ गेलेली नाही. विचार कर, रावणाचे बोलणे संपल्यावर हनुमान शांतपणे म्हणाला, ‘रावणा, तू राक्षसवंशाचा मुख्य आहेस, पण तू राजासारखा वागत नाहीस . तू एका स्त्रीला पळवून आणलेस. तिला शीलभ्रष्ट करण्याचा प्रयत्न करीत आहेस. दुधात मिठाचा खडा पडला तर ते दूध नासते. तुझ्याबाबतीत असेच होत आहे. तुझ्या एका वाईट गुणामुळे तुझ्या सर्व चांगल्या गुणांना झाकोळून टाकले जात आहे. तुला नरकगतीचा बंध पडणार आहे. रावण ! तुझ्या वडिलांनी रत्नश्रवांनी मरणसमयी दीक्षा घेतली, उदयवाहन तुझे आजोबा होते. इंद्रादिक देव त्यांची पूजा करीत असत. त्यांच्या वंशात खूप नरेन्द्र झालेत व मुक्तीला गेलेत. श्रीमाली तुझे आजोबा (वडिलांचे वडील) होते. त्यांनी व्रत धारण करून सद्गती मिळविली. वडीलही तसेच होते. तेव्हा तू विचार करावास असे मला वाटते.’ रावण आता खूपच संतापला. तो गर्जना करीत म्हणाला, ‘हनुमाना ! तुझी फालतू बडबड बंद कर. तू कोणापूढे बोलतो आहेस ? नंतर मंत्र्याकडे वळून म्हणाला, ‘याला बांधा आणि याचा अपमान होईल असे वागवीत सर्व शहरात याची थिंड काढा.’ रावणाच्या आज्ञेप्रमाणे हनुमानाला बांधून सर्व शहरात फिरविण्यात येत असताना हनुमानाने उडी मारली. बांधलेले शरीर मोकळे केले. लगेच त्याने उडण्यासाठी आकाशात झेप घेतली. उडत उडत जाताना आपल्या पायांच्या मदतीने रावणाच्या शहरातील अनेक महाल उद्धवस्त केले. कारण त्यांच्या पायांमध्ये वज्रासारखी कठोरता होती. वज्रामुळे पर्वत तुटतात फुटतात. तसेच हनुमानाच्या हातापायांच्या मारण्याने लंकानगरीची अगदी दुर्दशा झाली.

हनुमानाने रामाला सीतेची माहिती दिली :-

हनुमान लंकेहून निघून किष्कंदपुरला आला. तो लगेच रामाजवळ गेला. रामाने त्याला प्रेमाने आलिंगन दिले. हनुमानाकडून सीतेची सर्व हकिगत

श्रीरामाला कळाली. आनंदाने त्यांच्या डोळ्यात अश्रू उभे राहिले. आपले अश्रू पुसत श्रीरामाने हनुमानाला विचारले, ‘मित्रा, खरखरं सांग, खरंच माझी सीता जिवंत आहे. आपल्याच चिंतनात दिवस घालवीत असते. आठवण म्हणून आपल्यासाठी हा चुडामणी दिला आहे. ती कुणाशीही बोलत नाही. रावणाकडे बघतसुद्धा नाही. अकारा दिवस अन्नपाण्याचा त्याग तिने केला होता. आपण सुखरुप आहात एकल्यानंतरच तिने आज अन्नपाणी घेतले. लवकरात लवकर तिला आणले पाहिजे.’

देशोदेशी दूत गेले. युद्धाची तयारी सुरु झाली. लक्ष्मण राजा सुग्रीवाला म्हणाला, ‘राजन् राजा भामंडलाकडे दूत पाठवून त्याला लवकर बोलावून घ्या. लंकेत जाण्यासाठी नावा असतील तर उत्तमच, नाहीतर पोहून जावे लागेल.’

रामरावण युद्ध :-

मार्गशीर्ष कृष्ण पंचमी हा शुभ दिवस ठरला. या दिवशी सर्व राजे रामलक्ष्मण, विराधित, अंगद नील, सुग्रीव, धनगती, हनुमान आपापले विशाल सैन्य घेऊन निघाले. इकडे लंकेत रावणाही युद्धासाठी तयार झाला. निरनिराळ्या योद्ध्यांना बोलाविले. विभीषणाने रावणाला समजाविण्याचा पुनः एकदा प्रयत्न केला. परंतु रावणाने आपला हेका सोडला नाही. शेवटी विभीषण रामाला जाऊन मिळाला. रणभेरी वाजू लागली. झाली टाकून हत्ती सजविले गेले. त्यावर राजे स्वार झाले. सर्व विद्याधर आपापल्या वाहनांवर बसून युद्धाला सामोरे गेले ते बेलद्वपूर गावाला पोहोचले. तेथे राजा समुद्राबरोबर पराक्रमी नलाचे युद्ध झाले. नल राजाने समुद्राला पराजित केले. श्रीराम विशाल सैन्यासह सुबेल नगरात आला. तिथे राजा सुबेलाला रामाने पराजित केले. नंतर ते हंसपुरला आले. तेथील राजा हसरथावर रामाने विजय मिळविला. विशाल सैन्य घेऊन रामलक्ष्मण अगदी जवळ आले आहेत हे कळताच रावण खूपच रागावला. त्याच वेळी रथनुपूरावरुन राजा भामंडल विशाल सैन्यासह रामाला घेऊन मिळाला.

भामंडल सीतेचा भाऊ होता. श्रीराम विशाल सैन्यासह लंकेतील युद्धाच्या जागी आले. इकडे रावण, कुंभकर्ण, इंद्रजित, हस्त इत्यादी सर्व उत्तमोत्तम शस्त्रे घेऊन युद्धभूमीत दाखल झाले. आता युद्धाला सुरवात झाली. कधी राक्षसवंशीय म्हणजे रावणाचे सैन्य विजयी होत होते. कधी वानरवंशीय म्हणजे रामाकडील सैन्याचा विजय होत होता. हस्त हा रावणाच्या सैन्याचा सेनापती होता. त्याला नल राजाने धारातीर्थी पाडले. त्याबरोबर रावणाचे सैन्य इकडे तिकडे विखुरले.

युद्धातसुद्धा पुण्यकर्म कामाला येते. पुण्य पुरुषाचा विजय होतो. ज्याचा कोणी सहायक नसतो, त्याच्या मदतीला तप व दान येतात. त्याचे आयुष्यही सुरक्षित रहाते. दोन्ही पक्षातील अनेक योद्ध्यांना वीरगती मिळाली. एकट्या हनुमानाने रावणाकडील अनेक प्रमुख योद्ध्यांना यमसदनी पाठविले. सुग्रीव व भामंडल इंद्रजिताबरोबर युद्ध करू लागले. इंद्रजिताने दोघांना नाशपाश विद्येच्या साहाय्याने बांधून टाकले. कुंभकर्णाने हनुमानाला पकडले. ते पाहून सुग्रीवाचा मुलगा अंगदाने त्याच्याकडील तीक्ष्ण बाण कुंभकर्णावर सोडले. तेव्हा कुंभकर्णाचे उपरणे खाली पडले. त्याने आपले उपरणे घेण्याचा प्रयत्न करीत असतानाच हनुमानाने स्वतःला सोडवून घेतले. विभीषणाला, सुग्रीव व भामंडलला नागपाशाने बांधलेले पाहून वाईट वाटले. ते दोघेही मूर्छित झाले होते. त्यां दोघांना उचलून विभीषणाने सुरक्षित ठिकाणी नेऊ ठेवले. श्रीरामाने गरुडेंद्राचे स्मरण केले. त्याबरोबर गरुडवाहिनी व सिंहवाहिनी विद्या गुरुडेंद्राने आपल्या दूताद्वारे श्रीरामाकडे पाठविल्यात. त्याचबरोबर अनेक दिव्यास्त्रसुद्धा रामलक्ष्मणासाठी पाठविलीत. गरुडवाहिनी विद्येच्या मदतीने मुर्छित असलेले सुग्रीव व भामंडल परत उठून बसले. वंशस्थलगिरीवर कुलभूषण व देशभूषण मुनीद्वयांवरील उपसर्ग दूर केल्यामुळे गरुडेंद्राकडून गरुडवाहिनी व सिंहवाहिनी विद्या प्राप्त झाल्या होत्या असे श्रीरामाने सांगितले. राजा सुग्रीव व भामंडल पूर्वीसारखेच असलेले पाहून सर्वांनाच

खूप आनंद झाला. त्यामुळे वानरवंशीय सैन्य अत्यंत जोमाने युद्ध करू लागली. तेव्हा राक्षसवंशीय सैन्य भयभीत झाले. त्यावेळी स्वतः रावण युद्धभूमीवर आला. रावण व विभीषण युद्धासाठी समोरासमोर आले. तेव्हासुद्धा विभीषणाने रावणास समजाविण्याचा खूप प्रयत्न केला परंतु व्यर्थ. रावण खूप रागावला. दोघामध्ये युद्ध सुरु झाले.

लक्ष्मणाने इंद्रजिताला व रामाने कुंभकर्णाला रथातून खाली पाडले त्यांना नागपाशाने बांधून मूर्छित केले. कुंभकर्णाला भामंडलावर व इंद्रजिताला विराधितावर सोपवून रामलक्ष्मण दुसरीकडे युद्ध सुरु करू लागले. तेवढ्यात रावणाने विभीषणावर अग्निचे ज्वालासहित त्रिशूल चालविले. तेव्हा लक्ष्मणाने आपल्या तीक्ष्ण बाणांनी त्याला मध्येच तोडून टाकले. लक्ष्मण स्वतः रावणासमोर युद्धासाठी उभा राहिला. खेरे तर रावण खूप दमला होता. परंतु लक्ष्मणाने त्रिशूल तोडल्यामुळे तो पुढे सरसावला. रावणाने मोठ्या शक्तीचा उपयोग केला. त्या शक्तीच्या प्रहाराने लक्ष्मण

जमिनीवर कोसळला.
त्याबरोबर श्रीराम
रावणासमोर आला.
त्याने प्रचंड बाणांचा
वर्षाव केला.
रावणाला सहावेळा
रथावरून खाली
पाडले.

आहे युद्ध रामरावणाचे
दुष्ट प्रवृत्तीला नष्ट करण्यासाठीचे
आहे हा संघर्ष प्राचीन
झाले त्याचे रूप अतिरेकी अर्वाचीन
होता प्राचीनसंघर्ष, धर्मनिती नियंत्रित
झाला आता मात्र तो अनियंत्रित

श्रीरामाच्या तीक्ष्ण बाणांचा परिणाम रावणावर झाला नाही. शेवटी रामाने रावणाला निरोप पाठविला. ‘रावणा! माझा भाऊ रणांगणात पडला आहे. त्याचे दहनकार्य करावे लागेल. आज युद्ध बंद करू. उद्या पुनः युद्ध करू या.’

रावणालाही बरे वाटले. एका भावाला तर मारलेच. पण माझा मुलगा इंद्रजित व भाऊ कुंभकर्ण रहाणार नाही. त्यामुळे त्याला संतापही झाला. राम लक्ष्मणाच्या मृत्युमुळे दुःखी झाला होता. तो जोराजोराने रडत होता. हनुमान व इतर राजांनी त्याला समजाविले. पण काही उपयोग झाला नाही. राम स्वतः लक्ष्मणाबरोबर चितेंत बसून मृत्यू पत्करणारा’ असे म्हणू लागला.

त्याचवेळी एक विद्याधर तेथे आला. तो रामाला भेटू इच्छित होता. लक्ष्मण मूर्च्छित होऊन पडल्याची वार्ता त्याला समजली होती. तेव्हा त्याने रामाला स्वतःचा अनुभव सांगितला. अयोध्येचा राजा द्रोणमेघाची मुलगी विशल्या आहे. ती अत्यंत गुणवान आहे. ती जिनशासनाची भक्ती करते. तिच्या स्नानाचे पाणी घेतले आणि ते लक्ष्मणावर शिंपडले तर लक्ष्मणाची बेशुद्धी नाहीशी होईल. तो उदून बसेल.’

लक्ष्मणाला शुद्धीवर आणण्याचा उपाय :-

हनुमान लगेच तिकडे जावयास निघाला. द्रोणमेघ राजाला त्याने सर्व हकिगत सांगितली. तेव्हा राजाने विशल्येला हनुमानाबरोबर पाठवून दिले. ती लक्ष्मणासमोर उभी रहाताच तो शुद्धीवर आला व उदून बसला.

दुसऱ्या दिवशी पुन्हा युद्ध सुरु झाले. हनुमान रथावर आखूढ झाला. तो राजा मय, राणी मंदोदरीचे वडिल यांच्या बरोबर युद्ध करू लागला. हनुमानाने दोनचारदा रथ नष्ट केला. रावण परत विद्येच्या मदतीने नवीन रथ पाठवीत होता. हनुमान एकटा लढत असलेला पाहून भांडल त्याच्या मदतीला आला. राजा मयने दोघांचे रथ उधवस्त केले. तेव्हा सुग्रीव त्यांच्या मदतीला आला. अशा प्रकारे घनघोर युद्ध सुरू होते. सगळीकडे रक्त व माणसांच्या शरीराचा सडा पडला होता. वातावरण घोड्यांच्या

खिंकाळण्याने व हत्तीच्या चित्कारांनी भरून गेले होते. तेवढ्यातच लक्ष्मण व रावण समोरासमोर आले. दोघांमध्ये भयानक युद्ध सुरु झाले. कुणी कुणाला हार जाईना. शेवटी रावणाने चक्र फिरविले व लक्षणावर सोडले. चक्राने लक्ष्मणाला तीन फेण्या घातल्या. ते लक्ष्मणाजवळ येऊन थांबले. लक्ष्मण रावणाला म्हणाला, ‘रावणा, अजूनही वेळ गेलेली नाही. आम्हाला तुझे राज्य वैभव काहीही नको. तू फक्त सीतेला आमच्या स्वाधीन कर.’

रावण मोठ्याने हसला. लक्ष्मणाला म्हणाला, ‘फालतू बडबड करू नकोस. आता क्षणात तुला पाताळात पाठवितो.’

रावणाचे शब्द ऐकताच लक्ष्मण चिडला. त्याने रावणावर चक्र सोडले. चक्राचा सूसू आवाज झाला. रावणाने चक्र तोडण्याचा खूप प्रयत्न केला. परंतु रावणाचे पुण्य संपले होते. रावणाचे शरीर (धड) शिरापासून वेगळे होऊन पडले. रावण जमिनीवर कोसळला.

रावण मृत झालेला पाहून अंगद, सुग्रीव, हनुमान, भीमंडल एकत्र आले. राम लक्ष्मणही होतेच. रावण महापुरुष होता. त्याचा अग्रिसंस्कार व्यवस्थित करण्यात आला. रामाने कुंभकर्ण आणि इंद्रजित यांना सोडून दिले. नंतर त्यांनी दीक्षा घेतली.

रामसीता भेट :-

राम सीतेला भेटला. दोघांना अत्यानंद झाला. आनंदाने दोघांच्या डोळ्यातून अश्रू वाहू लागले. रामाने बिभीषणाला त्याचे राज्य दिले. राम लक्ष्मण व सीता काही दिवस राहून अयोध्येकडे निघाले. हनुमानही त्यांच्याबरोबर आला होता. त्याचाही रामाने सन्मान केला. रामाचा राज्यभिषेक झाल्यानंतर हनुमान श्रीपूरला आला. तेथे तो सुखाने राज्य करू लागला. मातेने दीक्षा घेतल्यापासून हनुमानाचे लक्ष अधूनमधून संसारापासून विरक्त व्हायचे. राज्य, परिवार, महाल, बागबगीच्या अनेक विद्यांची प्राप्ती, विमान या सांच्यांमध्ये राहूनही हनुमानाला आपल्या अंतिम ध्येयाचा कधी विसर पडला नाही.

हनुमान वैराग्य :-

वसंत ऋतू आला. सगळीकडे वातावरणात नव चैतन्य पसरले. बागबगीचे फळा फुलांनी बहरले हनुमानाचे मन नेहमीच जिनभक्तीमध्ये मग्न असे. म्हणूनच त्याला मेरु पर्वताची वंदना करण्याची इच्छा झाली. हनुमान लगेच मंत्री, विद्याधर व आपल्या राण्यांना घेऊन सुमेरु पर्वतावर वंदना करण्यास निघाला. वाटेत त्याने अनेक भव्य जिनमंदिरांचे व मुनींच्या सघांचे दर्शन घेतले. सुमेरु पर्वतावर त्याने भगवंताची पूजा केली. स्तुतिस्तोत्रं गायिली. ते सर्व परत निघाले.

प्रवास करता करता सूर्य अस्ताला गेला. रात्र झाली. हनुमान आपल्या मित्रांबरोबर व मंत्र्यांबरोबर धर्माचिर्चा करीत होता. तोच एक तारा तुटला. तारा तुटून आकाशातून पृथ्वीवर कोसळला. हनुमानाचे मन विचलित झाले. त्याला सारा संसार असार वाढू लागला. संसारातील क्षणभंगुरता लक्षात आली. त्यांनी मुनिदीक्षा घ्यायचे ठरविले. मंत्र्यांनी हनुमानाला समजाविण्याचा खूप प्रयत्न केला. राण्या रङ्गू लागल्या. परंतु हनुमानाने दृढतापूर्वक निर्णय घेतला होता. तो म्हणाला ‘मंत्र्यांनो व राण्यांनो, उगीच मोह करू नका. संसारातील भयंकर दुःखे तुम्हाला माहित आहेतच. मोहाला बळी पडून या जीवाने या जगात अनेक वेळा जन्म घेतला आहे. आता पुरे झाला हा संसार व यातील सारखे जन्ममरण. मला खूप दिवसापूर्वीच मुनी ब्हावयाचे होते. परंतु मला मातेचा मोह सुट नव्हता. मी मातेच्या मोहाचे बंधन तोडू शकत नव्हतो. माझ्या मातेनेच माझा मोह सोडून दीक्षा घेतली. ती आर्जिका झाली. त्यामुळे माझी माताच मला जणुकाही बोलवीत आहे असे वाटते. हे राण्यांनो तुम्ही रङ्गून आर्तध्यान करू नका. मंत्र्यांनो! राजपुत्राचा राज्याभिषेक करू या. तुम्ही राज्यकारभार व्यवस्थित सांभाळा.’

हनुमान मुनींकडे गेला. त्याने श्रेष्ठ योग्याकडून दीक्षा घेतली. त्याच्याबरोबर सातशे पन्नास राजांनीही दीक्षा घेतली. हनुमान उग्र तप करू लागला. तो मांगीतुगी येथील तुंगीगिरीवरून मोक्षाला गेला. * * *

भोगली ऐहिकता वैभव सारे, उफाळ्ले आन्तरिक अध्यात्म वारे
आहे संसारसुख तात्कालिक, वाटले हनुमानाला, करावे काहीतरी मांगलिक
फेकले मुकुट आभूषणे सारी, जाण्या अनंत सुखाच्या दारी
घेऊनी जिनदीक्षा करून तपस्या भारी, पाहू मोक्षसुख, न परतण्या संसारी

पुण्यवान पुत्र जाहला.

आले हो पुण्य फळाला, मिळाले हो सुंदर रूप हनुमानाला
प्रलहादपुत्र पवनकुमाराला, महेन्द्रकन्या अंजनेला

पुत्र हनुमान जाहला, होता तो महामानव कामदेव,
सुंदर त्याचा देह सुंदर रूप, होता चरमशरीरी विद्याधर
अनेक विद्यापासंगत राजपुत्र, होता त्याचा वंश वानर
पण नव्हता तो प्रत्यक्षात वानर, वानर होते ध्वजचिन्ह
झाले म्हणून ते वंशचिन्ह, होता तो कामदेव पुरुषरत्न
केली मदत त्याने रामाला, गेला शोधायला सीतेला लंकेला
दिली रामाला सर्व माहिती, लढला रामाबरोबर रावणाशी
नाही सोडली नीतिसंस्कृती, सोडले अन्ति राजवैभव
सोडण्या ऐहिकतेचे वैभव, मिळविण्या आत्मवैभव...

हनुमान कथा - रातराणीचा सुगंधा

अहाहा, कुटून येतो हा आनंद देणारा वास
आहे वाटते इथे कुठेतरी रातराणीचा वास
आहे ना हनुमानाच्या कथेलासुद्धा तसाच वास
वाचा ना ही कथा, जाणू या तिचे मर्म खास
होऊ या आपणही गुलाबाचे फूल आणि रातराणी
करु या हृदपार प्रदूषित मन आणि वाणी
होऊ महावीर, बुद्ध, गांधीजी सारखे छान छान
करू जीवन सफल त्यांच्यासारखे, नको मानापमान
करू या मनाचा पक्का निर्धार निर्धार निर्धार
भोगू ऐहिकता, पण असू देऊ तिला अध्यात्माची किनार
होईल हृदपार भ्रष्टाचार अत्याचार आणि प्रदूषण
होऊ या आपण भारतमातेच्या गळ्यातील आभूषण